

Naine kirjutab lindudest

Ökofeministlik ekskurss eesti looduskirjandusse

KADRI TÜÜR

Raamat lindude elust.

Lähemal ajal ilmub Tartus „Looduse” kirjastusel huvitav, paljude piltidega ilustatud raamat lindude elust Vaika saartel.

See on ainuke sellelaadiline töö eesti keeles.

Raamatu autoriks on keegi saarlanna, kes pikemat aega uurinud lindude elu.

Sellise anonüümse teate avaldas Saare maakonna ajaleht Meie Maa oma kolmandal leheküljel teiste maakonnauudiste seas 5. mail 1932. aastal (Raamat lindude elust 1932)¹. Et tegemist on eestikeelse looduskirjanduse algust tähistava teosega, oskasid toonased lehetegijad hämmastaval kombel selgesti esile tuua. Teisalt on teates ära toodud autori sugu ja päritolu, mitte aga tema nime. 1930. aastad olid Eesti naisprosaistide jaoks tõusuaeg, isegi sedavõrd provintslikus piirkonnas kui Saaremaa. 1934. aastal Kuressaares Julius Ernst Meigase koostamisel ilmunud „Saare kirjanike ja tegelaste album” sisaldab tekstinäiteid 30 autorilt, kelle seas on neli naist: L. Piir (kodanikunimega Raissa Kõvamees), Olga Särel (varjunimega Myosotis), Helene Tamberg-Ranna, Linda Traumann (viimase kohta on tutvustustekstis patroneerivalt lisatud, et ta on „Saare tuntuma kirjaniku Jaan Oksa õetütar”; Meigas 1934: 60). Raamatut Vaika saarte linnuelust ega tema autori nime selles koguteoses ei esine, nagu ei ole seda ka „Eesti kirjarahva leksikonis” (Kruus 1995), koguteose „Saaremaa” kirjandust käsitlevas peatükis (Vinkel, Kalda 2002), teatmebukletis „Saarlaste kirjarahvast” (Allik 2003) ega Eesti Entsüklopeedia isikuköites (EE 14).

Öelgem siis välja: salapärane saarlannast linnuraamatu autor on Alma Toom (eesistamiseni 1935. aastal Thom), neiuna Õispuu, sündinud 19. mail 1903 ja surnud arvatavasti 1945. aastal. Eesti looduskaitse ajaloo huvilistele on enam tuntud tema abikaasa Artur Toom, Vilsandi „linnukuningas” (1884–1942; ülevaadet tema kohta vt Talvi 2014). Alma Toomi kirjutatud „Vilsandi linnuriik” (Thom 1932) pälvis vahelehtluse ilmumise järel positiivset tähelepanu nii kodumaistelt arvustajatelt kui ka välismaistelt looduse populariseerijatelt. Pärast sõda kaob see teos avalikkuse eest, välja arvatud paar krüptilist viidet nõukogude perioodi ajakirjanduses ning mõni lause Artur Toomi ülekuulamisprotokollide kõledas kontekstis (publitseerinud Pao 2001). Põgusalt olen Alma Toomi ja tema raamatut käsitlenud ühes artiklis (Tüür 2004a) ja oma doktoritöö lisan (Tüür 2017: 237–238). Siinses artiklis teen katse liikuda

¹ Täna Merit Kariset, kes selle krüptilise teadaande saarluse õppematerjali koostades vanadest lehtedest üles leidis.

deskriptiivsest tutvustusest sammukese edasi ning lugeda „Vilsandi linnuriiki” öko-feministlikust perspektiivist. Alustan siiski autori isikust, koondades vähesed tema kohta teada olevad eluloolised andmed ning arutledes seejärel nende võimalike privaatsete tugistruktuuride üle, mis tema loodusvaatlusi ja kirjatööd võimaldasid. Lõpetuseks võrdlen Toomi kirjutatut teiste sarnaste rannikuloodust kujutavate teostega angloameerika kirjandustraditsioonist, küsides, kas neis leidub naisvaatepunktist tingitud sarnasusi. Kirjutis on mõtteliseks järjeks Elle-Mari Talivee tänavu aasta Vikerkaare 6. numbris ilmunud artiklile „Naised uurisid lilli, liblikaid ja linde” (Talivee 2023), mis esitleb rida varajasi naisnaturaliste, kes olid omandanud teadmised ja oskused loodusteaduslike vaatluste tegemiseks ja illustatsioonide loomiseks iseõppimise teel. Keskkonnaliikumise aoaegadel võitlesid XIX sajandi Ameerika naisornitoloogid linnusulgede ja -nahkade kasutamise vastu moetööstuses, kirjutasid lendlehti, määrajaid, laste- ja looduskirjandust, kogusid lindudega seotud folkloori ning survestasid aktivistidena linnukaitseaduste vastuvõtmist. Talivee lõpetab oma artikli tõdemusega, et ajalukku ei ole neid naisi seni veel ulatuslikult kirjutatud, see töö seisab alles ees. Sama võib öelda ka Eesti naisnaturalistide ja looduskirjanike, sealhulgas Alma Toomi kohta, kelle tegevusest on trükisõnas andmeid äärmiselt napilt.

Kirjastuses Loodus 1932. aastal ilmunud raamat „Vilsandi linnuriik” jäi Toomi teadaolevalt ainsaks avaldatud teoseks. Eesti avalikes raamatukogudes leidub seda raamatut siinse ülevaate kirjutamise ajal kümme eksemplari, neist enamik kohal kasutuseks. Õnneks on see kättesaadav digiteerituna. Oma 72 leheküljel annab raamat ülevaate Saaremaa läänerannikul asuva Vilsandi saare kultuuriloost ning sellest omakorda lääne pool meres asuvatest Vaika saartest, mis on tuntud merelindude pesitsemispaigana, kus lindude kaitset ja uurimist on korraldatud juba 1909. aastast peale.² Kui teose esimese poole Vilsandi-kirjelduses on rõhk inimliigist asukate tegevusel, siis teine, Vaika kaljusaarekestele pühendatud osa toob liikide kaupa pilrikesi seal pesitsevate veelindude elust ning lõpeb üleskutsega uute linnukaitsealade loomiseks. Raamat on illustreeritud hulga mustvalgete fotode ja ühe maali reproga. See on üks paremaid näiteid eesti XX sajandi esimese poole looduskirjandusest ning esimene (ja ainus) tolle perioodi nais autori kirjutatud dokumentaalproosa vormis looduskirjeldus. Eestikeelse looduskirjanduse põhilise alusepanija Johannes Piiperi lood ilmusid raamatuna alles 1935. aastal, nii et hea tahtmise korral võime Toomi raamatu ilmumisest lugeda ka eesti looduskirjanduse algust.³

Dateerimise küsimusi kõrvale jättes on siinse artikli eesmärkideks aga tutvustada seni vähetuntud looduskirjanikku Alma Toomi; arutleda tugivõrgustiku ja toetava retseptiooni tähtsuse üle naiskirjaniku loomingu tunnustamisel ning tõsta esile

² Linnukaitse alguse aastaarv võib narratiiviti varieeruda. Eesti looduskaitse ametlikuks alguseks peetakse 1910. aastat, mil Riia looduseuurijate ühing Vaika saared Kihelkonna kirikumõisalt linnukaitse eesmärgil rendile võttis (Läänekaare tuul 2014: 18); sellest eelmisel aastal oli saarte rentnikuks olnud Artur Toom. Riia loodusteadlane Ferdinand Erdmann Stoll tegi esimese linnu-uurimisliku visiidi Saaremaale aastal 1906 ja Vilsandisse aastal 1907.

³ Üks võimalus oleks paigutada eesti looduskirjanduse algus 1921. aastasse, mil ilmus muhulasest kirjaniku Villem Grünthal-Ridala matkakiri „Ringi mööda kodumaad”, või siis viia see hoopis XVIII sajandisse, mil algab siinse looduskirjanduse saksakeelne traditsioon.

Toomi kirjutatu universaalsust ökofeministlikust perspektiivist. Nende teemade kaupa liigendub artikkel kolmeks suuremaks alaosaks. Laiemat konteksti, nagu eelpool märgitud, loob käsitlusele Talivee teisel ilmunud artikkel ajaloolistest naisloodusvaatlejatest.

Alma Õispuu ja tema tugivõrgustik

Inimene, liiati kirjanik, ei tegutse kunagi üksinda või väljaspool oma ajaloolist ja looduslikku keskkonda. Tema tegevuse võimaldamine ja legitimeerimine sõltuvad kaasaegsete suhtumisest, toest ja tagasisidest. Sestap on oluline alustada Alma Õispuu kui esimese põlve haritlase päritolu kaardistamisest ning püüda visandada ka tema toetajaskonda väljaspool pereringi. See aitab paremini mõista raamatu ilmumisejärgset retseptiooni ning selle kohta (või antud juhul pigem puudumist) eesti kirjandusloos.

Kõige rikkalikumalt pakub andmeid Alma Toomi kohta Bruno Pao (2001) koostatud kodulooline teos „Artur Toom – Vilsandi linnukuningas”. Seal loeme, et „Alma Õispuu tuli Vilsandi kooliõpetajaks ülikooli edasi õppima asunud Emilie Teäre asemele 1922. aasta sügisel” (Pao 2001: 56). Ning juba sama õppeaasta keskel kirjutab Vilsandi tuletorni ülem ja „linnukuningas”, vähem kui aasta tagasi leseks jäänud ning ema ja teenija abiga kaht väikest tüdruku kasvatav Artur Toom oma poolõele Manjale järgmist: „Mina ameseerisin suvel vähe Sooni Nelliga aga nüüd vähe tõsisemalt Vilsandi kooliõpetaja neiu Õispuuga. Kui nii edasi läheb, siis ehk võtan tema viimaks ka ära. Olen katsunud temale kõik selgeks teha, et tema mitte ei arvaks paremat ja siis leiab halvemat, sest **temal tuleb minule tulemisega täitsa loobuda oma unistustest ja studeerimisest** ja peab edasi kooliõpetaja ametit [---]. Olen temale seletanud ka meie aastate vahed, sest tema saab 20 ja mina sain 39. Aga tema ütleb, et tema tahab kõigega rahul olla [---].” (Pao 2001: 56; minu esiletõst – K. T.) See kirjas pillatud märkus tähendab, et ilmselt olid õpetaja Õispuul ambitsioonid edasi õppimiseks siiski olemas, kuid neid pidanuks edaspidi realiseerima juba abikaasakohustuste kõrvalt. Siit ja sealt ääremärkustena ning lühiteadetenähtetena vormistatud andmeid otsides saame Alma Õispuu päritoluperekonnast järgmise pildi.

Tema vanemad Priidu ja Maria Hõispu olid tulnud Saaremaale Hiiumaalt Emmaste vallast ning asunud algul Tiirimetsa mõisa, hiljem Püha kihelkonna Pihtla valda, kus pidasid Vanamõisa külas Saare talu. Oma neljale lapsele püüdsid nad anda võimalikult hea hariduse ning tagasivaates võib öelda, et kõigist said Eesti kultuuri loos tähelepanuväärsed isikud.

Saare talu jäi hiljem vanimale pojale Magnus Õispuule (1895–1943), kes tegeles seal põllumajanduse edendamise ja arendamisega. Magnus Õispuu oli lõpetanud Kuressaare gümnaasiumi aastal 1916 ning õppinud Moskva põllumajanduse akadeemias, osales Esimeses maailmasõjas insenerivägede koosseisus ja opterus kodumaale 1921. aastal.⁴ Aktiivselt on ta tegutsenud ka Kihelkonna kandis: 1925. aastal on ta valitud loodava

⁴ Andmed Magnus Õispuu foto juurest MUIS-is, SM F 3810:134 F, SA Saaremaa Muuseumi fotokogu, <https://opendata.muis.ee/object/282981>.

Kaitseliidu Kihelkonna malevkonna pealikuks (Kaitseliit 1925) ning aastail 1924–1931 oli ta Tartu Ülikooli Kuusnõmme bioloogiajaama talumaade rentnik.⁵ Need tegevused viisid ta kindlasti kokku nii Vilsandi tuletorni ülema Artur Toomi kui ka viimase emavendade, mõjukate kohalike meeste Kihelkonna kaupmehe Karl August Thomi ja Atla kõrtsmiku Gustav Thomiga – aga ka Kuusnõmme bioloogiajaama rajamise toetaja rektor professor Henrik Koppeli ning jaama juhi professor Johannes Piiperiga. Alates 1930. aastast töötas Magnus Õispuu Saare maavalitsuse sekretärina, hiljem maanõunikuna. Suri represseerituna Sevurallagis ehk Sosva vangilaagris Siberis. Üks tema viiest lapsest oli mehaanikateadlane Leo Õispuu (1930–2022), keda teatakse rohkem tema ühiskondliku tegevuse, represseeritute registri koostamise kaudu.

Teine vend, Paul ehk Pavel ehk Paavo Jüri Õispuu (1896–1942) oli seikluslikuma elukäiguga. Ta lõpetas Kuressaare gümnaasiumi aastal 1917 ning järgmisel aastal õppis Riias Balti tehnikakõrgkoolis inseneriteadust.⁶ Ta osales Vabadussõjas ning lõpetas 1919. aastal noorele armeele rahvusliku ohvitserkonna ettevalmistamiseks asutatud lipnike kooli esimese lennu, millesse kuulus teiste hulgas ka Artur Sirk (Seene 2010: 140). 1920. aasta kevadtalvel sattus Peipsi ääres salakaubaveole kaasa aitamise tõttu kohtu alla ning mõisteti sunnitööle, kuid vabastati karistusest võitluses üles näidatud vahvuse eest ning arvati reservi (Salakaubavedajad-sõjaväelased... 1920). Edaspidi elas Paul Õispuu vaheldumisi kodutalus ja Münchenis, kus ta õppis aastail 1928–1930 Müncheni kujutavate kunstide akadeemias ning töötas maalikunstnikuna.⁷ Lisaks jõudis ta Saksamaal teha reklaami ka Vaigastel pesitsevatele hahkadele ning nende udusulgedele, mis päädis ühe ärimehes sooviga osta omale 10 000 hahka (Alshiiris huvi... 1929). 1939. aastal sai temast Eesti Vabariigi aukonsul Münchenis, kuid sõja puhkedes lahkus ta koos sakslannast abikaasa ja väikese tütreaga Argentinasse, kus peatselt suri neeruhaigusesse (Paavo Jüri Õispuu, Leo Õispuu koostatud käsikirjaline elulugu, SM _ 10661:10 Ark, lk 2). Tema pärandina kuulub Saaremaa Muuseumi kogusse maal „Jaak ajab vanapagana merre”, mida on kasutatud illustratsioonina Alma Toomi raamatus toodud Tont-Jaagu mäe kohapärimusloole (Thom 1932: 9), nagu ka Herbert Ecke raamatus „Geheimnisse um die Eiderente” („Hahkade saladused”, 1935: pilditahvel 2). Tõenäoliselt on see maalitud tema kunstiõpingute ajal ning pildi võis tellida ja kinni maksta õemees Artur Toom.⁸ Raamatust „Vogelkinder der Waikariffe” („Vaigaste linnulapsed”, Zedtwitz 1933: 15) võib lugeda, et maal asus 1927. aastal rajatud Vilsandi muuseumi ekspositsioonis, mille riismed jõudsid pärast sõda Saaremaa Muuseumi kogudesse.

⁵ Andmed Magnus Õispuu foto juurest MUIS-is, SM F 3810:134 F, SA Saaremaa Muuseumi fotokogu, <https://opendata.muis.ee/object/282981>.

⁶ Andmed Paavo Jüri Õispuu maali „Jaak ajab vanapagana merre” juurest MUIS-is, SM _ 3213 Km 48, SA Saaremaa Muuseumi maalikogu, <https://opendata.muis.ee/object/1345007>.

⁷ Üks tema maalidest kuulub ka Eesti Kunstimuuseumi kogusse, EKM j 2744 M 2190, <https://opendata.muis.ee/object/1448782>.

⁸ Vilsandi muuseumi arendamisest „naturaalmajanduse” korras kirjutab ka zooloog Villem Voore, kes tudengina Artur Toomile toidu ja öömaja (pluss sõiduraha) eest Vilsandi selgrootute materjali kogus ja vormistas (Voore 1961: 20).

Pere kolmas laps Emilie Õispuu (Tungal, 1901–1935) lõpetas 1920. aastal Saaremaa Ühisgümnaasiumi ning õppis Tartu Ülikoolis arstiks. Ta tegutses muu hulgas Tartus kristlikus üliõpilasliikumises ning oli aktiivne kõneleja ettekandekoosolekutel ühes teise tuntud saarlase Harri Haameriga, kes on hiljem töötanud ka Pühas Õispuude kodukoguduses (Sügisloengute nädala... 1928: 146).

Noorima tütre Alma Õispuu (1903–1945 (?)) kohta leidub andmeid kõige vähem. Teada ei ole isegi see, kas ta suri represserituna Siberis Nagorski haiglas 1944. või 1945. aastal. Tema sõjaeelsest elust on teateid siiski pisut enam. 10. juunil 1922 avaldavad mõlemad kohalikud lehed Meie Maa ja Saarlane teate kohalikus gümnaasiumis lõpueksami sooritanute nimedega, kus on teiste hulgas kirjas ka Alma Õispuu (Kohalikus Eesti ühisgümnaasiumis 1922). Sama aasta sügisel asus ta tööle Vilsandi algkooli õpetajana. 1923. aasta augustis teatab ajaleht Saaremaa (Matkaja 1923), et neiu A. Õispuu on Lümanda vallanõukogus oma kohale tagasi valitud – protseduur, mille keskharidusega, kuid õpetajakutseta koolmeistrid juba toonagi igal aastal uuesti läbi pidid tegema.

Vilsandisse sattumist võis suunata tema vanem õde. Nimelt oli Emilie Teär, kelle lahkumisel tekkinud vabale õpetajakohale Alma võeti, Emilie Õispuu klassiõde Saaremaa Ühisgümnaasiumi teisest lennust (Saarem. Eesti Segagümnaasiumi lõpetajad 1920). Huvitusega ei ole ka asjaolu, et Emilie Teäre edasiõppimispüüdlusi Tartu Ülikoolis toetas Vilsandis loodusteaduslikke vaatlusi teinud ja kooliõpetajate suvekursust korraldanud Johannes Piiper, Tartu Ülikooli zooloogiaprofessor ja meie tuntuim looduskirjanduse viljeleja. Alma Toomi raamatu saamislugu ja retseptiooni jälgides ilmneb, et ka selle juures on tunda Piiperi toetavat kätt. Sellest pikemalt järgmises jaotuses.

Alma Õispuu abiellumisest Artur Toomiga kirjutab Bruno Pao järgmist:

Sellest teistkordse abiellumise hetkest, mis toimus Püha kiriku altari ees 16. septembril 1923. aastal, hakkas Artur Toomil hästi minema. [---] Isegi Arturi ema, kes minia suhtes kõrgeid nõudmisi esitas, ilmutas uue nooriku suhtes heatahtlikku rahulolemist. Muidugi aitas sellele kaasa asjaolu, et Alma üks vend – Paul töötas Saksamaal diplomaadina ja teisest vennast Magnusest sai peagi Saare Maavalitsuse sekretär. (Pao 2001: 57)

Lisaks õpetajatööle aitas Alma Toom oma abikaasat meteoroloogiliste vaatluste tegemisel ja aruannete kirjutamisel; juhendas huviringe Vilsandis ja Kihelkonnal ning hoolitses Artur Toomi esimese abielu tütarde eest, kellele ta heal juhul oleks võinud olla ka vanem õde (vanusevahe 15–16 aastat). Pärast Vilsandi algkooli lõpetamist saadeti tüdrukud Kuressaarde kostile ja kooli, kus neile lisaks eraviisiliselt klaverimängu ja võõrkeelte ning kombeõpetuse tunde anti. Artur Toom reisis meelstasti, samuti viis ta oma tütreid pikematele reisidele (näiteks Riiga ja Koiva jõe äärde, vt Pao 2001: 77). Reisida meeldis ka Alma Toomile, kes 1927. aastal käis Saksamaal, kus osales Berliinis saksa keele kursustel, sõitis ringi ja käis Münchenis venna juures (Pao 2001: 113).

Mõni aasta pärast abiellumist loobus Alma Toom Vilsandi kooliõpetaja ametist. Uueks õpetajaks sai Linda Tomingas Tallinnast, kes oma mälestustes kirjutab, et olles lõpetanud kevadel 1929 õpetajate seminari, jäi ta koha otsimisega hiljaks ning seisis sügisel tõsiasja ees: puudusid igasugused väljavaated raha saamiseks. „Siis täiesti ootamatult, pakuti mulle koduõpetaja kohta kapten Artur Toomi perekonda Vilsandisse, kus mu õpilasteks osutusid kpt. A. Toomi tütreid Maimu ja Mary. Hakkasin pakkumisest kinni nagu uppuja ölekõrrest.” (Toomingas-Vanaaus 1996: 4) Kirjutaja selgitab, et Alma Toom oli juba saatnud noore õpetaja paberid koolivalitsusse koduõpetaja kohale kinnitamiseks, kuid mõni nädal hiljem avati Vilsandi kooli juures hoopiski 5. ja 6. klass, kus hakkasid käima ka Artur Toomi tütreid ning nii sai Linda Tomingast koduõpetaja asemel hoopis Vilsandi algkooli asetäitja õpetaja koos lisakohustusega juhatada kohaliku haridusseltsi Murdlaine segakoori. Haridusseltsi ja koori tegevusega oli varem seotud olnud ka Alma Toom.

On kaheldav, kas Alma Õispuu jaoks oli kooliõpetaja koht Vilsandis eluvalikut esimene eelistus, kuid nagu Linda Tomingaski oli ta pärast keskkooli lõpetamist haridusele vastavat töökohta otsinud ning Vilsandi, ehkki kõigest keskustest näiliselt kaugel, oli kitsikusest sobilik väljapääs. Iseenesest tuleb küll märkida, et Vilsandi on regiooni suurlinnadest nagu Tallinn ja Riia kaugel ainult tänapäeva maismaahenduste põhise transpordikorralduse vaates. Toona sõitsid Vilsandi reidil peatuvad aurulaevad mõlemas suunas mitu korda nädalas.⁹ Artur Toom kirjutab 1935. aasta juunis oma ölele: „Olen teie juurest [Paldiskist, kus õmees oli tuletornivahiks – K. T.] läbi sõitnud aurik Eestimaaga peagus iga nädala, sest minul on kaunis palju olla mitmesuguste ametasjade pärast Tallinnas, nii et viimased 4 nädalad olen olnud rohkem Tallinnas kui kodus” (Pao 2001: 79). Sõit Tallinnast Vilsandisse kestis ühe öö (Pao 2001: 80).

Eesti Kultuuriloolise Arhiivi (EKLA) fotokogus leidub Alma Toomist üks vahest esmapilgul pisut ootamatu võte, kus ta on 1935. aasta sügisel koos luuletaja Anna Haavaga Tallinnas (EKM EKLA, A-106–185, Anna Haava ja Alma Toom Tallinnas 1935. a. sügisel). Kuidas need kaks naiskirjanikku kokku said ja mis asja nad koos Tallinnas ajasid? Siit hargneb veel üks tugivõrgustiku lugu. Nimelt oli Anna Haava käinud Vilsandis suvitamas¹⁰ ning seal Alma Toomiga tutvunud. Haava omakorda ei sattunud Vilsandisse juhuslikult, vaid oli Koppelite perekonnatuttav ja naaber Tartus Fortuuna tänaval, nagu osutab kõikide selliste kulissidetaguste seoste hea tundja Jaan Eilart (2016: 178). Tartu Ülikooli rektor, arstiteadlane Henrik Koppel viibis suviti sageli Kuusnõmme bioloogijaamas koos ornitoloog Mihkel Härmsiga, kes oli tema noorelt surnud naise vend. Härms omakorda oli huvi ja oskused ornitoloogia valdas saanud kodust Päidla mõisast, kus ta hooldas Alexander Theodor von Middendorffi loodusteaduslikku kogu. Härms kuulus niisiis sellesse huvitavasse, kuid vähe uuritud eesti soost mõisateenijate kihti, kes oma leivaisade soosingul said tegeleda teaduse, reisimise ja enesearendamisega. Mihkel Härmsi ja Sophie Koppeli ema oli Jakob Hurda õde; Jakob Hurt oli olnud Hellenurmes Middendorffide peres kodu-

⁹ Vt Artur Toomi (1939) selgitust ühendusvõimaluste kohta ajalehes Uus Eesti 31. V 1939.

¹⁰ Selle kohta leidub EKLA-s ka dateeringuta fotodokument: EKM EKLA, A-106–138,, Haava, Anna ja Alma Toom (Vilsandis).

õpetaja. Lisaks Anna Haavale kuulus Koppeli ja Härmsi sõpruskonda ka Johannes Piiper. Alma Toomi ja Anna Haava omavaheline suhtlus vajab veel edasist uurimist, kuid nagu Tallinnas võetud foto tunnistab, ei piirdunud see ainult suvitaja ja pere-naise põgusa kontaktiga, vaid sisaldas rohkem sisulisi ühiseid huviseid.

Leidub veel üks huvitav seos, mis selgitab Alma Toomi raamatu rahvusvahelist levikut. Nimelt kuulus Koppelite sõpruskonda ka rohkem teatrimehena tuntud Karl Menning (vt Fakt 1958), kes aastail 1921–1933 oli tegev diplomaadina Eesti peakonsulaadis Berliinis. Ülekuulamisele 1942. aastal on Artur Toom öelnud: „Doktor Zedtwitziga tutvusin ma järgmistel asjaoludel. Nimelt oli minu naine Alma kirjutanud lindudest ühe raamatu, millega doktor Zedtwitz tutvus Berliinis Eesti saatkonda külastades. Nüüd sõitis ta minu juurde Vilsandi saarele, et sealsete lindudega tutvuda ja neist oma raamat kirjutada.” (Pao 2001: 112) Menningut tänab Zedtwitz (1933: 9) oma raamatu „Vogelkinder der Waikariffe” eessõnas esimesena (kohe pärast Saksa kaamerate ja fotomaterjalide kiitmist), lisaks veel Eesti Vabariigi Majandusministeeriumi, kes kogu ülesvõtetega seotud kraami tollivabalt üle piiri lubas, Johannes Piiperit, eriti südamlikult aga Artur Toomi, kelle külalislahkes majas ta raamatu kirjutamise ajal viibis. Kahtlemata käib külalislahke maja juurde ka selle perenaine, keda aga eraldi nimepidi ei mainita. Niisiis võime arvata, et „Vilsandi linnuriik” ei sattunud Berliini Eesti saatkonda ja sedakaudu servapidi rahvusvahelisse looduskirjandusse mitte tänu autori vennale Paul Õispuule, kes toona oli rändav kunstitudeng, vaid hoopis mõjukamate meeste võrgustikku pidi: professor Piiper – rektor Koppel – diplomaat Menning. Sellest, et need mehed Alma Toomi kirjanduslikku tegevust igati toetasid, leiame mitmeid märke teost ümbritsevat konteksti ja temaga seotud metatekste lähemalt uurides.

„Vilsandi linnuriigi” retseptioonist

Tuleb tähele panna, et Alma Toomi raamatut ümbritsevad mitmesugused isalikult turvavad saatetekstid, mille tekkes mängivad ühelt poolt olulist rolli eelpool kirjeldatud isiklikud kontaktid mõjukate loodusteadlaste ja literaatidega. Teisalt aga rõhutatavad need veel kord, et naisterahval on sünnis liikuda seltskonnas – linnuvaatlusel, raamatu avaldamisel, sellest kõnelemisel jm – asjakohase meesterahva saatel.

Taustaandmeid Alma Toomi raamatu ilmumistingimuste kohta annab Age Annuse (2010) Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemias raamatukogunduse ja infokeskkondade erialal kaitstud lõputöö „Kirjastus „Loodus” trükiste bibliograafia”. Ta kirjutab, et Loodus oli kahe maailmasõja vahelises Eesti Vabariigis suurim kirjastusettevõte, mis keskendus algul peaaesjalikult õppe- ja teatmekirjanduse väljandmisele. Selle asutajateks olid Aleksander Audova, Johannes Piiper, August Reeben, Jaan Rumma ja Johann Voldemar Veski (Annus 2010: 9). Neist esimesed neli olid loodusteadlased ning Veski keeleteadlane, kes tegeles muu hulgas elavalt eestikeelse loodusteadusliku terminoloogia arendamisega. Kirjastuse tegevjuht oli samuti loodusteadusliku hariduse ning suure pedagoogitöö kogemusega Hans Männik. Annus (2010: 10) kirjutab: „Trükki võetavad tööd anti vastavatele erialateadlastele

eelhindamiseks ja heakskiidu korral teaduslikuks korrektuuriks. Kõigis raamatutes kasutati ülikoolide juures töötavate oskussõnade komisjonide poolt kinnitatud sõnu.” Niisiis oli tegemist tänapäeva mõistes eelretsenseeritavat teaduskirjandust avaldava kirjastusega, mille väljaanded olid ka korralikult toimetatud; ühtlasi oli tegu ärilisel eduka ettevõttega. Loodus oli Eesti esimese iseseisvusperioodi kõige edukam kirjastus (Lott 1978: 207).

Loodusteaduste vallas anti välja peaaesjalikult õpikuid, mis olid kõrge kvaliteediga nii sisulisest kui ka trükitehnilisest küljest. Annus (2010: 55) märgib, et „1932. aastal ilmunud Alma Toomi looduse ilu kujutav „Vilsandi linnuriik” on üks väheseid antud liigi all leiduvatest raamatutest, mis pole otseselt õppetöök mõeldud”. Nimetatud liik on raamatukogundusliku jaotuse liik 5, mis hõlmab loodus- ja täppisteadusi. Kirjastus Loodus avaldas kokku 42 selle liigi trükist. Raamatu hinnaks on olnud 1 kroon ja 45 senti, mis oli mõnevõrra kõrgem paralleelselt ilmunud õpikute maksumusest. Raamatu tutvustus on ilmunud kirjastuse väljaandeid reklaamivas brošüüris. Töenäoliselt kattub see mitmetes ajalehtedes (juunis 1932 Postimehes, Uudislehes ja Päevalehes) avaldatud ilmunisteatega. Paar päeva enne sõnalist ilmunisteadet on Postimehes Alma Toomi raamatu reklaam.

Kuulutus raamatu „Vilsandi linnuriik” ilmumise kohta ajalehes Postimees, 12. VI 1932.

Teade toimetusele saadetud kirjanduse rubriigis on kõigis eelnimetatud väljaannetes sama sisuga: rõhutatakse autori sooja loodusearmastust, lihtsaid, kuid armastusküllaseid kirjeldusi oma lemmikute – Vilsandi lindude – elust, mis peaksid virgutama lugejates parimaid tundeid, „mis tehnilise kultuuri mõjul suurel määral mandunud”. Iseäranis sobilikuks peetakse saatetekstis raamatu mõju noortele, kellele tuleb aegsasti istutada loodusearmastuse idusid, mis mõjuvad õilistavalt inimese kogu vaimsele olemusele. „Veelgi rohkem: arvame, et Thomide ilus eeskuju linnukaitses äratab erksamas lugejas ka tahet tegelikuks loodusekaitseks, mille teostamiseks leidub võimalusi igal pool (näit. hoolitsemine metsloomade eest talvel, lindudele pesitusvõimaluste soetamine, loobumine mõttetust küttimisest, looduseilu säästmine jne.)” (Toimetusele saadetud kirjandus 1932) Ajalehtedes anonüümselt avaldatud reklaamteksti autoriks osutub omaaegne silmapaistev ökoloog ja pedagoogikateadlane Johannes Käis, kelle eessõnaga „Vilsandi linnuriigi” raamatus see tekst sõna-sõnalt kattub. Eessõnas on lisatud veel pikem moraliseeriv ümberjutustus Frances Hodgson Burnetti klassikaks saanud lasteraamatust „Salaaed”, mille eesti-keelne tõlge ilmus sama kirjastuse „Looduse kuldraamatu” sarjas 1931. aastal. Käis

rõhutab looduses viibimise tervistavat mõju noortele inimestele ning seda, kui palju uut on võimalik avastada loodusesse minnes. (Käis 1932) Nii seob ta oma saatesõnas osavalt kokku kaks Looduse kirjastusel ilmunud raamatut, milles ei ole ehk alusetu näha ka ärilisi kaalutlusi – kes ostab ühe, võib osta ka teise. Kirjastuste rolli looduskirjanduse kaanoni kujundamisel on Henry David Thoreau ja tema Ameerika kirjutaja Houghton Mifflini näitel pikemalt käsitletud ökokriitika üks rajajaid Lawrence Buell (1995: 339–369). Ta osutab, et kirjastajad kujundasid Ameerika transtsendentalistide väljaannete sarju, lülitasid neid tekste omavahel seotud kimpudena kirjanduse antoloogiatesse ning löid saatetekstide abil teoste vahele ristviiteid. Seostades sel viisil uute tulijate teoseid juba tuntud autorite omadega, kindlustati neile nii koht lugejate teadvuses kui ka äriiline edu, „samast munast hauti välja kaks lindu”, nagu Buell seda väljendab (1995: 347). Sarnast loogikat võime täheldada ka kirjastuse Loodus toimetajate tegevuses. Kuid müügiedu saavutamise ei olnud kindlasti siinsete väljaandjate ainus eesmärk. Väga oluline oli tõsta lugejate loodushoiuteadlikkust. Reklaamtekstis ja eessõnas esile toodud praktilist loodushoidu edendavad tegevused olid südameasjaks juba professor Johannes Piiperile, kes 1921. aastal pidas seoses ornitoloogiaühingu asutamisega aulaloengu „Laululindude kaitseks” (ettekande tekst on trükituna ilmunud 1935. aastal raamatus „Pilte ja hääli kodumaa loodusest” ja kordustrükina Piiper 1975: 322–325). Seal esinevad needsamad teemad, mida Käis puudutab „Vilsandi linnuriigi” eessõnas: lindude kaitse, looduse ilu, noorsoo kõlbeline kasvatamine loodushoiu praktiseerimise kaudu. Linnukaitse teemad resoneerivad toona laiemaltki ühiskonnas esil olnud loomakaitseliikumisega (selle kohta vt Hein 2022). Nagu Käis osutab, põimuvad looduse ilu teemad Toomil üleskutsetega aktiivsele loodushoiule, mis ka võime siin näha ka varase keskkondluse (vt Plath jt 2022) ilminguid.

Kui vaadata Käisi eessõna kriitilise pilguga, siis näeme, et raamatu teemat ja lähemist esitatakse deminutiivselt: merelinnud on „lemmikud”, kellest naisautor kõneleb „lihtsalt”, „sooja armastusega”, tekst on lastele sobilik lugemisvara. Ei sõnagi teksti aluseks olevatest vahetutest vaatlustest, informatsiooni loodusteaduslikust täpsusest, autori hariduslikust taustast ega pedagoogilisest kogemusest.

Lisaks ilmunusteadetele avaldati „Vilsandi linnuriigi” kohta perioodikas kolm arvustust, millest ühe autori isik pole teada, teised aga pärinevad sellistelt loodusteaduste raskekahurväe esindajatelt nagu Johannes Piiper ja Gustav Vilberg (Vilbaste). Ajalehes Vaba Maa 25. septembril 1932 nimemärgi Eg all ilmunud arvustus „Vilsandi linnuriik. Tükike meie omapärasemat loodust” võtab enda alla ligi kolmandiku leheküljest ning algab paljutootavalt: „Eestimaa taimestikku ja loomariiki käsitlevate raamatute arv on äärmiselt piiratud. Eesti looduse hindamises kannatame küll „lokaalpatriotismi” puuduse all. Sellepärast ongi sarnane raamat nagu Alma Thomi „Vilsandi linnuriik” eriti tervitav.” (Eg 1932) Kirjutaja kiidab teose „painduvat ja piltlikku” keelt, laenab eessõnast mõtte soojast loodusearmastusest ja jätkab siis pea terve arvustuse ulatuses õhinal teose inimkultuuri puudutava osa ümberjutustamist. Lõpetuseks jõuab ta Kuusnõmme bioloogiajaamas toimuvate ornitoloogiliste vaatluste ning lindude rõngastamisest saadud info edastamiseni, mainides muu hulgas ka hahasulgede majanduslikku väärtust. Kirjutise viimases viiendikus kiidab ta

raamatus toodud fotosid (mille autorit ei ole kusagil mainitud, kuid on tõenäoliselt riialasest baltisaksa loodusteadlane Herbert Ecke¹¹) ning annab põgusa ülevaate eri linnuliikide iseloomudest, nagu neid kirjeldab Alma Toom. Lugu lõpeb tõdemusega, et kõnealune raamat „ei tohiks puududa ühestki raamatukogust, eriti meie koolides” (Eg 1932). On näha, et teos on arvustajale meeldinud, kuid ta on sealt enda jaoks välja noppinud peamiselt rannarahvast ja rannikul pesitsevaid linde eksotiseerivad seigad. Naisterahva kirjutatud raamat kujutab endast sobilikku lugemisvara eeskätt koolilastele. Võime muidugi öelda, et looduskirjanduse arvustamise vilumust ei saanudki toona veel kujunenud olla (ega see ole välja kujunenud praeguseni), kuna tegu oligi kõige esimese raamatuna ilmunud looduskirjandusliku teosega eesti keeles. Seda, milliseid aspekte arvustatavast teosest esile tõstetakse, on aga valgustav vaadata siiski.

Piiperi (1932) mõni päev hiljem Postimehes ilmunud tutvustus on lühike ja asjalik, refereerides raamatu sisu olulisemate punktide kaupa. Sellisena võiks seda kirjutist pidada lausa raamatu resümeeiks või lühiannotatsiooniks. Ta loetleb ka kõik autori kirjeldatavad linnuliigid ning toob esile Riia loodusuurijate seltsi ning Tartu Ülikooli rolli Vaikade linnukaitse institutsionaalse raamina. Piiperi kaastekst on oma laadilt kõige enam teaduslikkust rõhutav, samuti ei viita ta kusagil Alma Thomi pere-naiserollile, ehkki ei kujuta teda ka vahetult loodust vaatleva naturalistina.

Gustav Vilberg (Vilbaste) on „Vilsandi linnuriiki” arvustanud enda toimetatud ajakirjas Loodusevaatleja veebruaris 1933. Selle ajakirja huvisfääri sattumine on juba iseenesest tunnustus teose loodusteaduslikule kvaliteedile. Vilbaste märgib Vilsandi turismipotentsiaali ning sealse linnufauna liigilist haruldust. Poole oma lühikesest arvutusest pühendab temagi Vilsandi kultuurilistele erijoontele ja mütoloogiale, teises pooles aga läheb karmimaks ja noomib autorit Vaigaste taimkatte kirjelduses tehtud vigade eest (milles need täpsemalt seisnevad, on tekstist raske aru saada). Ta kiidab autorit selle eest, et on hoidutud „külmusest ja üliasjalikkusest, mis teeb ebamaitstavaks külm-tõsised kirjeldused ja targutsemised”, ning lõpetab tõdemusega, et lugejal, keda huvitavad ornitoloogilised teadmised, on sellest raamatust palju õppida: „linde tundma ja neid ka armastama” (Vilberg 1933: 56). Ühest küljest võib Vaigaste taimkatet puudutavas märkuses näha patroneerivat soovi autorile väikest viisi kohta kätte näidata, teisalt aga võib seda pidada ka nõudlikkuseks autori kui loodusteadlast kolleegi suhtes. Samuti ei too Vilbaste eraldi esile autori naissoolisust või teose oletatavat orienteeritust alaealistele lugejatele.

Küll aga teeb seda ülevaate teos „Eesti populaarteaduslik kirjandus: kuidas see on arenenud ja mida pakub see praegu” (Annist jt 1940). „Vilsandi linnuriik” leiab käsitlemist loodusteaduslike teoste hulgas nooremale kooliastmele sobilike raamatute seas, mille kohta nenditakse, et tihtipeale on raske vahet teha, kas tegu on noorsoojutustuse või loodusteadusliku käsitlusega. Alma Toomi raamat on siiski paigutatud alapäraste populaarteaduslike raamatute hulka kõrvuti Vilbaste „Meie kevadtaimede” (1924) ja „Kodumaa rändlindudega” (1920). Kuna tegu oli üht

¹¹ Sellekohases teates „Linnu elu piltides. Huvitav seeria pilte merekajaka eluavaldusist. Läti teadlase väljapanek Vilsandi muuseumis” (1930) on öeldud: „See on esimene ja ainuke sellesarnane piltide kogu lindude elust Baltimaades.”

perioodi kokku võtva ülevaatliku käsitlusega ühest spetsiifilisest kirjanduse alaliigist, olgu siinkohal ära toodud Toomi raamatu kohta kirjutatud tekst tervikuna.

Teine algupärane raamat sellest liigist on Alma Thom'i „Vilsandi linnuriik” (1932, 72 lk.). Autor – Vilsandi „linnuriigi kuninga” abikaasa – on seal elutsevate lindude hea tundja. Ta kirjeldab suure innu ja armastusega, mis paiguti tundub juba vähe liialdatuna, oma lemmikuid – kajakate peret, hahku, kosklaid, tiire, vaeraid. Kirjeldust saadavad head ülesvõtted neist lindudest. (Annist jt 1940: 135)

Raamatu sissejuhatuses selgub, et nimetatud tekstiosa on kirjutatud meile juba varasemast tuttav Johannes Käis, mistõttu ei ole üllatav autori positsioneerimine esmalt „abikaasana” ja alles siis hea lindude tundjana. „Lemmikud” ja „pere” on samuti kahtlemata sobivad sõnad iseloomustamaks naisterahva poolt läbi viidud linnuvaatlusi.

Eeskätt „linnukuninga abikaasana” positsioneerib Alma Toomi veel üks huvitav ajalehes avaldatud matkakirjeldus, milles raamatut küll otseselt ei mainita, aga tekstist nähtub, et kirjutaja peab olema Toomi teost üpris hoolsalt tudeerinud. Ajalehes Lääne Elu on 20. augustil 1932 ilmunud matkakirjeldus nimemärgi Yes all, mille pealkiri „Vilsandi linnuriigiis” viitab Toomi raamatule (Yes 1932). Saare ajalugu käsitletakse täpselt samas järjekorras nagu raamatuski: saare esmaasustamine võõramaa kapteni või siis kalur Jaagu poolt; saare rahvastik ja kultuurielu; Artur Thom linnukaitse arendajana. Kirjeldused Vilsandi muuseumist ja paadirektest Vaigastele sisaldavad vahetuid muljeid otse „linnukuninga” enese suust, kuid tekst lõppeb täpse tsitaadiga Alma Toomi raamatust: „Gauk” – „gjauk” – „go-go-go-ga-ga-ga-ga-ga –”, mis annab edasi merikajaka häälotsust (Thom 1932: 33; edaspidi viitavad raamatule leheküljenumbrid). Et aga ekskursandid siiski kogu ornitoloogilist teadmist ühe päevaga omandada ei ole suutnud, tuleb välja sellest, et merikajaka hüüdu sisaldavas saatelauses viidatakse lahkuva laeva ümber lendlevatele valgetiivalistele kajakatele, ehkki merikajaka tiivad on pealt hoopis mustad. Ei tohiks aga kahtlust olla, et raamat on läbi töötatud.

Perenaisena esitletakse Alma Toomi ka kümmeaastas ajalehes¹² üle Eesti, mis avaldasid 1934. aasta jaanuaris teate Artur Toomi 50. sünnipäevast. Mitmele on aluseks olnud üks sama tekst, mida siis mõni väljaanne on lühendanud, teine avaldanud täismahus, kuid leidub ka paar laiendatud uudist. Lisaks Artur Toomi linnukaitselisele ja loodusearmastust populariseerivale tegevusele mainivad kõik ajaleheteated ära ka kolm olulist raamatut Vilsandi linnuriigi kohta. Nendeks on Alma Thomi 1932. aastal ilmunud „Vilsandi linnuriik”, krahv Zedtwitzi „Vogelkinder der Waikariffe” (1933) ning peatselt ilmuv „Jutud lindudest” August Mälgult (ilmus tõepoolest samal aastal pealkirja all „Jutte lindudest”). Nende kajastuste põhjal võib öelda, et Alma Toom oli leidnud kindlat tunnustust kui üks Vilsandis pesitsevaid linde tutvustavate raamatute autoreist, sealjuures ajalisel esimene.

¹² Artur Toomi juubelit märkivad kattuva sisuga kirjutised ilmusid (tõenäoliselt juubilar enese initsiatiivil) 4.–6. jaanuaril 1934 ajalehtedes Teataja, Saaremaa Teataja, Pärnumaa Teataja, Järva Teataja, Tartumaa Teataja, Kaja, Vaba Sõna, Vaba Maa, Päevaleht, Oma Maa, Võitlus.

Pärast Teist maailmasõda kadusid avalikkuse eest nii Eesti Vabariik, Vilsandi linnuriik kui ka Toomi ja Öispuu perekonnad. Vilsandist sai piiritsooni keeluala, mille kehtestamise käigus küüditati ja represseeriti 1941. aastal nii Alma Toomi Vilsandis loodud pere kui ka tema päritolupere. Vilsandi muuseumi kogud hävisid ja kanti laiali, osa neist jõudis lõpuks hoiule Saaremaa Muuseumi. Mõistagi ei olnud võimalik jätkata sõjaeelsete populaarteaduslike teoste kasutamist. Nii kaob Alma Toomi raamat pea pooleks sajandiks avalikkuse eest, et üllataval kombel ilmuda korra veel paaris huvitavas kõrvalises kohas. 1979. aasta 21. juuli ajalehes Pärnu Kommunist on ilmunud ornitoloog Heinrich Veromani (1979) artikkel „Vilsandi linnuriik”, kus ta mitte ainult ei maini, vaid lausa tsiteerib Toomi raamatut (hakkade kirjeldust). Õigupoolest on kogu Vilsandi iseloomustus tema teksti alguses Alma Toomi raamatu parafras, kus väga peenelt on mängitud originaaltekstis sisalduva, kuid ajaleheloo looritatud vabaduse-sõnaga. Teksti teine pool räägib looduskaitseala taastamisest 1957. aastal ning seal kirjutamise ajal käimas olevatest ornitoloogilistest vaatlustest. Sellist kummardust Alma Toomile ei oleks ilmselt teinud igauks. Kuna Veroman ise oli viibinud nõukogude vangilaagris,¹³ võis ta seda pidada ka enese aukohuseks. Teine, pisut vähem julge mees on olnud Oskar Kruus, kes Vilsandi looduskaitseala asutamise 70. aastapäevale pühendatud Eesti Looduse erinumbris 1980. aastal on kirjutanud ülevaate „Vilsandi ja eesti kirjandus” (Kruus 1980). Tekstis ta Alma Toomi ei maini, küll aga leidub tema raamatu kohta tagasihoidlik kirje artikli lõppu lisatud kirjanduse loetelus. See oli ka minu jaoks esimene koht, kust sain teada selle teose olemasolust.

Niisiis võib kokkuvõtteks märkida, et üldiselt rõhutavad raamatut mainivad ajaleheteated Alma rolli linnukuninga abikaasana. Siit lähtudes saamegi asuda „Vilsandi linnuriigi” teksti lähemale eritelule. Kui autorit ennast märgati 1930. aastail peamiselt Artur Toomi abikaasa rollis, siis milliseid rolle märkab Alma Toom ise oma vaatlusaluste merelindude seas?

Ökofeministlik lugemine

Mis on nii erilist selles, kui naised rannas hulguvad, linde vaatlevad ja neist kirjutavad? Esiteks muidugi see, et taolist „teaduslikku” looduses hulkumist on meil traditsiooniliselt harjutud pidama meeste pärusmaaks.¹⁴ Võimalik, et lihtsalt vaatlemise korral ei olegi vaatleja sugu tegelikult tähtis. Soomes 2010. aastal ilmunud linnuvaatlejate muljeid koondavas kogumikus „Bongauksen hurma” („Bongamise”¹⁵

¹³ Pärast vangilaagrist naasmist elas Veroman(n) aastatel 1947–1955 harrastusornitoloog Vilja Padoniku isatalus Pärnumaal. Seal peres oldi suured linnuhuvilised ja Vilja isaga koos õppis ta linde tundma, nii et ta oli samuti autodidakt nagu Alma Toom. (Olen selle täienduse eest tänulik Elle-Mari Taliveele.)

¹⁴ Näiteks 2023. aasta augustis Pärnumaal peetud rahvusvahelise linnuvaatlusvõistluse osalejatest oli naissoost napp veerand (Linnuralli... 2023).

¹⁵ Soome keele kaudu soomerootsi keelest pärinev laensõna *bongamine* on kasutusel ka eesti selle ala entusiastide seas, tähistades võimalikult suure hulga eri (sealhulgas eriti haruldaste) liikide ära nägemise eesmärgil toimuvat hasartset ja võistluslikku linnuvaatlemist.

võlud”, Linna 2010) on ligikaudu viiendik kirjutajatest naissoost, kuid nende linnuvaatluskogemuste kirjeldustest ei ilmne vaatlejate sooidentiteet pea mingil moel.¹⁶ Tähtis on tuvastada ja vaadelda haruldasi linnuliike, hasart on sama soost sõltumata. Teine võimalik selgitus on, et linnuvaatlemist harrastavad naised on vaikumisi võtnud omaks sooneutraalse (loe: mees)vaatepunkti, et enda jaoks olulisest seltskonnast mitte liialt paljude tunnuste poolest eristuda.

Karoliina Lummaa (2010: 16), kes on oma doktoritöös uurinud lindude kujutamist Soome modernistlikus luules, osutab, et ilukirjanduses hakatakse inimese ja looduse (või kitsamalt: lindude) vahekordade üle arutlema siis, kui selles nähakse esile kerkimas mingit probleemi. Sama mõtet väljendab ka Timothy Morton (2005: 705), öeldes, et keskkonna mõistet (ega keskkonnaliikumisi) poleks tekkinud, kui ei eksisteeriks keskkonnaga seotud probleeme. Inimeste suhe lindudega ei ole ilmselt väga problemaatiline olnud, kuna selleteemalisi kirjandusuurimusi võib üles lugeda ühe käe sõrmedel (vt Lummaa 2010: 14). Seda enam huvipakkuv on vaadata lähemalt üht esimest eestikeelset looduskirjandust esindavat teksti, mille loomisel on olnud suur roll asjaolul, et naine vaatlleb linde ning paneb nähtu kirja. Kas tegemist on sooneutraalsete kirjeldustega või kajastuvad neis omaaegsed tõekspidamised mees- ja naissoo esindajate rollijaotuse kohta? Kas autor reflekteerib ise stereotüüpsete käitumis- või kujutamisi viiside üle? Kas meie, lugedes seda teksti ökofeministlikult informeerituna ligi saja aasta pikkuselt distantsilt, näeme siin midagi, mida autor ja tema kaasaegsed vahest täheleegi ei pannud?

Neile küsimustele vastamiseks olen järgnevas appi võtnud – taas angloameerika kultuurist lähtuvaid – käsitlusi naissoost looduskirjanike teoste kohta. Neid ei ole palju, kuid mõne paralleeli võimaldavad nad tõmmata. Käime läbi selliseid küsimusi nagu seosed kohaga ja ökoloogiline vaade, autoripositsioon, sealhulgas isiklik keheline kogemus, tsüklilisus, kodu ja kodundusega seotud metafoorid ning interdistsiplinaarsuse avaldumine naiste kirjutatud looduskirjanduse tekstides. Mõni nimetatud asjaolu tuleb tekstides esile otse, mõni kaude, metafoori kujul. Neile tõlgenduse andmine sõltub uurija lähteaspektist, mis siinses käsitluses on ökofeministlik. Austraalia ökofeministlik kirjanik Dorothy Jones (2007: 25) kirjutab kogumiku „A Kingdom and a Place of Exile: Women Writers and the World of Nature” („Kuningriik ja pelgupaik. Naiskirjanikud looduses”) avaessee: „Naisautoritele, kes on teinud loodusest oma teema, pakub see väärtuslikke metafoore naiskogemuse eri aspektide väljendamiseks.” Naist loodusega samastades ei pea teda tingimata kujutama ohvrina, osutab ta, vaid kontakti loodusega saab mõtestada võimestava kogemusena, mis võimaldab naisterahval ise määratleda, kes ta on. Võime küsida, kas linnuvaatlused ja nendest kirjutamine toimusid Alma Toomi võimestava kogemusena. Nagu eelnevastki nähtub, aitas see tegevus tal end ümbritsevat ruumi „kodustada”, pideva vaatlemise ja registreerimise abil luua tugeva seose kohaga, kus ta elas ja tegutses.

Kogumikus „Women Writing Nature” („Naised kirjutavad loodusest”, Cook 2008) toob Susan A. C. Rosen (2008: 21) rannikualadest kirjutavate naiskirjanike

¹⁶ Ühes loos siiski räägitakse kõrge kontsaga kingade vahetamisest matkasaabaste vastu (Öhman 2010: 45).

puhul välja, et rannalooduse kirjeldused on metafoori tasandil ühildatavad nende endi isiklike kogemustega kodusest elust, keskkonnaküsimustest ning ühiskondlikest probleemidest. Roseni artiklis on vaatlusalused autorid maailmas ilmselt tuntuim naislooduskirjanik Rachel Carson raamatuga „The Edge of the Sea” („Mere ääres”, 1955) ning samal aastal ilmunud teos „Gift from the Sea” („Mere kingitus”), mille autor Anne Morrow Lindbergh oli nagu Alma Toomgi laiemalt tuntud oma kuulsa mehe kaudu, kes oli hulljulgete ookeani ületavate lendude poolest kuulus eksperimentaallendur.

Nende autorite kohta ütleb Rosen (2008: 22), et naisvaatepunkti kasutav looduskirjandus toob esile seosed koha, üksikisikute ja kogukondade vahel. Täpselt sedasama teeb oma raamatus ka Alma Toom. „Vilsandi linnuriik” jaguneb mõtteliselt kahte ossa: Vilsandi kultuurilugu käsitlev pool ja Vaika saarte linnuelu käsitlev pool. Teos algab tuletorni kui kujundiga: see asub maa ja mere, inimeste ja lindude riigi piiril, ühendab neid ja on maamärgiks nii inimestele kui ka lindudele. Edasi räägib Toom Vilsandi asustamisest, peamistest elatusaladest (kalapüük, merendus), vilsandlaste tugevast kogukonnatundest ja kodukohaarmastusest ning saare seltsielust. Ta kirjeldab Vaika saarte (Vaigaste¹⁷) aastaringi: talvist vaikelu (mida rikastab anekdootlik jutt Vaigastele „mehähäta” jäänud jänesest), kevadist taimestiku ärkamist, lindude saabumise järjekorda ning pesakoha valikut. Raamatu esimese poole lõpetab ülevaade linnukaitse algusest Vaigastel, esile tuuakse seos Tartu Ülikooliga ning teadusliku rõngastamistegevuse tähtsus, samuti mainitakse Vilsandi muuseumi ning õpilasekursioonide teenindamist.

Raamatu teine pool käib üksikhaaval läbi kõik olulisemad Vaigastel pesitsejad, ligi 20 linnuliiki. Nendeks on meri-, tõmmu-, kala- ja naerukajakad, tiirud, hahk, tõmmuvaeras, tuttvart, kosklad, rist- ja soopart (tekstis pahlsaba ehk talvepart) ning luitsnökk-part (tekstis koostnökk-part); kahlajatest merisk, kivirullija, rüüt, tilder ja tutkad. Pesarüüestest kõneldes tehakse põige ka hallvareste ja ronkade juurde. Linnud on grupeeritud nende süstemaatilise kuuluvuse alusel, kuid mitte määraja loogika järgi, vaid vastavalt nende kevadisele saabumisajale ning osatahtsusele Vaigaste linnukolonias.¹⁸ Autori vaade kirjeldatavale keskkonnale on niisiis otseselt ökoloogiline, võttes arvesse mitte üksikuid liike, vaid nende kooselu ja vastasmõjusid, inimest sealjuures unustamata. Võimalik, et selle lähenemisviisi kiitis heaks ka raamatu eessõnaga varustanud Johannes Käis, kes oli esimene ökoloogiliste põhimõtete juurutaja eesti loodusteadustes (vt Eilart 1976: 31–32).

Teine huvitav joon teksti kui terviku juures on kirjutaja autoripositsioon: kordagi ei viita see autori isikule ega tema kogemustele otsesõnu, ehkki vahetu kogemus ja pikaajalistel vaatlustel põhinevad teadmised ilmnevad mõnigi kord saatelauses, nagu näiteks „kord oli selline lugu...” (lk 19) või „Ainult äärmiselt raske on neid [hahasulgi] puhastada, sest pikal haudeajal on kõiksugu prügi neisse kinni jäänud ja

¹⁷ Kasutan edaspidi nende saarte rahvaomast nime ja käänamispruuki.

¹⁸ Toomi raamatut on üsna originaalteksti lähedaselt ja autorile viitamata kopeerinud ka mitmed hilisemad matkamarsruute pakkuvad käsiraamatud, nagu Theodor Kaljulaiu „Matk Saaremaale ja Vilsandi linnuriiki” (1937) ning Alma Olev-Milleri „Meie saared. Kodutütre matkaraamat II” (1938).

kokku viltinud” (lk 59). Viimane märkus osutab, et Alma Toom oli lisaks teadmisele hahasulgede majanduslikust tähtsusest ja praktilisest kasutusest ülimalt soojapidava materjalina sulgi ka ise puhastanud. Lihtsalt ehmele peale vaadates sellist kogemust ei teki.

Lindude käitumist kirjeldab ta aga ainult sel määral, kui seda on võimalik inimesel silmaga näha, omistamata lindudele kavatsusi, sisekõnet või koguni dialoogi, nagu seda teeb näiteks August Mälk oma enam-vähem samal ajal samas kohas loodud linnulugudes. Toom kirjeldab lindude pesitsemiskäitumist, mune ja pesarüüset ning lindude omavahelisi suhteid, nagu need paistavad vaatlustelgis istujale. Õigupoolest pärinebki pea ainus seni leida õnnestunud kirjalik teade Toomi linnuvaatluspraktikatest just seoses vaatlustelgiga. Üllataval (või ka mitte nii üllataval) kombel paikneb see samas lehes, kus on ilmunud seda artiklit avav pisiteade „kellegi saarlanna” peatselt avaldatava linnuraamatu kohta. Ajalehe esiküljel on uudis: „Kolm putkast Vaika saartel. Kasutatakse lindude elu vaatlemiseks” (1932). Sõnum räägib sellest, et äsja on välismaa eeskujudel Vaika „lindude riiki” rajatud kolm linnuvaatlusputkat, kaks laudadest, üks purjeriidest, kus istudes on võimalik linde segamata nende tegevust jälgida. „Laupäeval, 3[-].l. aprillil viibis esmakordselt ühes mainitud putkas „lindude kuninga” abikaasa pr. Alma Thom. Juba see mõnetunniline lindude elu uurimine andis üllatavaid tulemusi,” raporteerib leht. Peale kahe telgist häiritud pesitseva merikajakana konflikti ja selle lahenduse elavat kirjeldamist, mida tohiks siis käsitleda Toomi vaatluse ja kirjeldusena, jätkub uudis sundimatus toonis sedastusega: „Nagu varem teatatud, kavatseb kirjanik August Mälk tänava suvel umbes kuu aega viibida Vilsandis, et uurida lindude elu Vaika saartel ja selle põhjal siis kirjutada romaani lindude elust. Temagi tahab seks otstarbeks kasutada eelmainitud putkaid.” Et vaatlustelk kujutas endast toona märkimisväärselt innovatiivset linnuvaatlustaristu osa, kinnitab ka tsitaat krahv Franz Xaver Zedtwitz 1933. aastal ilmunud raamatust „Vogelkinder der Waikariff”: „Oli 16. mai [1933], kui istusin esimest korda elus linnusaartel vaatlustelgis. Seda tunnet on raske kirjeldada, mis sind valdab, kui vaba loomariigi taevalinnud õhukese kangast seinaga taga kisavad ja askeldavad, nii et telgi seinad nende tiivalöökidest laperdavad.”¹⁹ (Zedtwitz 1933: 35) Zedtwitz oli tolleks ajaks juba rahvusvaheliselt endale nime teinud loodusfotograaf ja loomade elust kirjutav looduskirjanduse autor.²⁰

Veel üks kena Vaigastel vaatlustelgis olemise kehalise kogemuse kirjeldus pärineb Fred Jüssilt, kelle „Kajakad kutsuvad” (1966) täitis sõjajärgses Eesti looduskirjanduses umbes samasugust rolli, kui Toomi „Vilsandi linnuriik” oli täitnud sõjaeelse Eesti Vabariigi ajal.²¹ Jüssi kirjutab: „Päikesepaistelise ilmaga, kui tuult pole, on vaatlustelk

¹⁹ „Es war der 16. Mai, als ich zum erstenmal in meinem Leben auf einer Vogelinsel im Beobachtungszelte saß. Es ist schwer, das Gefühl zu schildern, das einen ergreift, wenn nun tatsächlich Vogel an Vogel Gottes freier Tierwelt sich brausend und lärmend neben denn dünnen Leinenwänden niederläßt, die im Luftdruck der vielen Vogelschwingen erzittern.”

²⁰ Eesti eri raamatukogudes leidub temalt veel kümmekond 1930. aastail mitmetes Berliini kirjastustes avaldatud saksakeelset reisi- ja loodusraamatut (pisut alla poole tema kogu kirjanduslikust pärandist); tegu oli ühe olulisema Euroopa looduskirjanduse autoriga, kes Vaika saarte linnuelust kirjutades oli oma silmapaistva karjääri alguses.

²¹ Jüssi raamatu kohta olen lähemalt kirjutanud Tüür 2004b.

nagu praeahi. Higi voolab selga mööda, tikub silmadesse. Aga ust paotada ei või. Siis saaksid linnud pettusest aru ja seda ei tohi juhtuda. Ei jää muud üle kui istuda ja oodata, millal tuleb paat.” (Jüssi 1966: s. p.)

Suure tõenäosusega võime niisiis arvata, et Alma Toom oli esimene oma raamatuni jõudnud looduskirjanduse autor ja lisaks ka esimene vaatlustelki kasutanud linnuvaatleja Eestis. Linnujahis on mitmesugused varjed olnud kasutusel juba inimese jahindusliku tegevuse algusaegadest peale, kuid linnuvaatlusse võeti need üle arvatavasti just seoses fotografeerimise tähtsuse suurenemisega. Otsest vastust, kas Vilsandi vaatlustelgid olid Eestis päris esimesed, ei ole õnnestunud leida, kuid kaudse vastuse annab Eerik Kumari raamat „Kuidas vaadelda linde” (1963). Matkaruustust tutvustavas peatükis (Kumari 1963: 42–46) selgitab ta pikalt vaatlustelgi otstarvet, püstitamist ja kasutamist, näitlikustades seda joonistega 1956. aastal välja antud briti käsiraamatust ning fotodega, mille allikaks on märgitud Hoffmann 1936 (täpsem kirje puudub raamatu kirjanduse loetelust). Joonis kujutab kandilist presendist kattega vaatlustelki, Hoffmanni fotodel on näha püramiidjas rookahludest moodustatud varjualune. Samuti on toodud fotod kolmnurkse presendist vaatlustelgi püstitamisest Alutagusel 1957. aastal, kus on tegutsemas näha nii Eerik Kumari ise kui ka tema abikaasa Aino Kumari. Teated vaatlustelkidest Vaigastel 1932. aastal on kõigest Kumari viidatud allikatest varasemad. Huvitav on siiski tähele panna, et mõlemad meesautorid, Zedtwitz ja Jüssi, kirjeldavad ka telgis sees olemise kehalist kogemust, kuid Alma Toom seda ei tee. Võimalik, et raamatu kirjutamise ajal Vaigastel veel vaatlustelke ei olnudki, kuid mingil moel peab temagi olema oma varasemad vaatlused teinud. Kuidas täpselt, jääb praegu siiski teadmata.

Carsoni näitel toob Rosen esile veel teadusliku teadmise küsimuse: kuidas esitada loodusteaduslikku infot nii, et see oleks ühtaegu täpne ja lugejale paeluv? Carson leidis, kirjutab ta, et ainult kuivast vaatluste registreerimisest ei piisa, vaid esitatavaid fakte tuleb ka tõlgendada (Rosen 2008: 23). Eessõnas raamatule „Mere ääres” toob Carson (1955: vii) mängu isikliku kohalviibimise ning keskkonna tajumise kõigi meeltega: rannal seistes tuleb kuulata lainete sügavat rütmi, nende pidevat tungimist edasi maa suunas – samal moel, nagu seda teeb elu isegi end alal hoides. Kui vaatame võrdluseks Alma Toomi kirjutatut, siis on isiklik kohalolu ja kirjeldatavate seikade läbielamine tekstis loomulikul viisil kohal. Kliimaatiliste tingimuste eripärasid on edasi antud näiteks nii: „Siin on alati lahtine meri. Lund näevad Vaikad vaid selle sadades, õigemini tuisates. Tuisu lõppedes aga kaob see varsti jälle. Mis peatuma jäänud Vaigaste krobelistele maalapikestele, selle pühib tuul peagi lainetesse. Ka temperatuur püsib siin talve kestel pea alati kõrgemal kui mujal Eestis.” (Lk 18) Siin on põimitud isiklikud kogemused ja tajud igapäevastest meteoroloogilistest vaatlustest saadavate andmetega ning nende pikkade aegridadega. Samuti on autoril õnnestunud luua isikliku kohalolu tunne: rääkides vahetult vaadeldavatest ilmanähtustest, mainitakse ka seda, mis ühelegi olukorrale tavaliselt järgneb („kaob see varsti jälle”; „selle pühib tuul peagi lainetesse”). Teedrajava ökokriitiku Scott Slovicu (1996: 355) järgi tekitab selline korduvatel vaatlustel ja püsival kohalolul põhinev teadmine lugejas usaldust kirjutaja tähelepanekute paikapidavuse suhtes.

Carson võtab „Mere ääres” jutuks ka vastastikkuse eetika inimese ja keskkonna vahelistes suhetes: looduses toimuvad protsessid mõjutavad inimest ja ka vastupidi. Kuidas aga teha selgeks inimõju kaugeleulatuvaid tagajärgi, kui neid kahtlejatele kuidagi käegakatsutavate tõendite kujul näidata ei ole võimalik? Carson arutleb selle üle, kuidas teha nähtavaks kliimamuutuste mõju. Oma uurimisvaldkonnas – mereelustiku ja kalastiku mitmekesisus – suudab ta 1955. aastal tuua näideteks teatud kalapopulatsioonide arvukuse vähenemise ja võõrliikide sissetungi.

Rosen märgib, et mõlemal tema vaatlusalusel autoril määrab mereranna rütm ka loojutustamise rütmi. Sedasama võime öelda Alma Toomi raamatu kohta – ehkki iseenesest on see omane ka paljudele teistele looduskirjanduse teostele (Maran, Tüür 2017). Enamasti struktureerib neid aastaegade rütm, vaatluspäeviku laadis lühemaid lugusid ka päeva- ja kellaajad. Tüüpiline on alustada looduskirjanduslikku lugu kevade või hommikuga, et siis lõpuks õhtusse või sügistalve välja jõuda ning tõdeda talvise või öise „vaikelu” saabumist.

Lisaks aastaegade vaheldumisele ning pesitsustsükli eri etappidele struktureerib Toomi randa majaka öine plinkimine. Tehnilisest taristuobjektist on aga tema käsitluses saanud maastiku orgaaniline osa, mis toimib kodu ja piiri sümbolina nii inimestele kui ka lindudele:

Kõrge ja kaugelekumav torn ühendab neid [Vaikasid ja Vilsandit, merd ja maad] üheks tervikuks. Ta asetseb piiril, kus lõpeb inimeste ja algab lindude riik. Ta on oma valeva koguga päeval ja kaugeletungivate valguskiirtega ööl juhiks ja hoiatuseks mitte üksnes ulgumerel sõitvaile laevadele, vaid ka [V]ilsandi kalureile ja saare elanikkude kirikupaatidele, kui nad ruttavad üle lahe kodu poole. Samuti on torn meelitavaks ja rahustavaks kutsujaks väsinud lindudele, kes rühivad kaugelt üle merede ja maade oma sünnimaa, oma saarekete poole. (Lk 5–6)

Selles katkendis on esindatud kõik raamatus edaspidi täpsema vaatluse alla tulevad teemad: kodu, rändamine, piir, siin- ja sealpoolsus, liikideülene suhtlemine, vastastikkuse eetika... Rütmidest tulevad siin esile öö ja päeva vaheldumine, nädalarütm (pühapäevased kirikupaadid), aga ka elu ja surma ringkäik (Vilsandist viidi kadunukesed paatidega üle lahe Kihelkonna surnuaiale, laiule kedagi ei maetud), aastaegade vaheldumine ja sellega seotud rändlindude saabumine ja lahkumine, navigatsioonihooaeg ja selle katkemine talvekuudeks, kõige üldisemalt aga pesitsemise, sündimise, kasvamise ja kodust lahkumise ning naasmise ring, mis on küll täis ootamatusi ja ohte, kuid oma kõigi etappide vältimatuses siiski turvaline – iseäranis, kui ta on seotud ühe konkreetse ja seostega tihedalt läbi põimunud kohaga.

Nii Carson kui ka Toom räägivad rändlindudest. Sellega kaasnevad mõlemal küsimused kodust, kodukohast ning selle asustamisest, teisalt aga küsimus rändel ellu jäämisest. Toom kirjeldab põhjalikult seda, kuidas linnud lagedatel kivistel saarekestel endile pesakohti ette valmistavad, nagu ka seda, et neil on pesitsuskohtadele väga spetsiifilised nõudmised. Uustulnukate pesaehitusharjumused võivad algul olla teistsugused kui Vaigastel vajalik – selle näiteks toob ta naerukajakad:

Teatavasti on naerukajakad enamasti soistel ja madalatel maadel pesitsejad. [...] Seal ehitavad nad tihti õige kõrged pesad. Kõiksugu ettejuhtuvat kõntsa, kõrsi või kõrkjaid korjatakse kokku, mille peale siis pesa tuleb, et tõusuvee korral vesi munadele või poegadele häda ei teeks. Vaigastelegi ehtasid nad esimestel aastatel kummalised kõrged pesad – isegi metsõstra madalamate põõsaste otsa paigutati neid. Kuid nähes, et siin vesi kunagi kallale ei kipu, loobusid nad asjatust tööst – vähehaaval tehti pesad ikka madalamad, ning nüüd on veel vaevalt märgata, kus asetseb naerukajaka pesakoht – nii madal on see. (Lk 43–44)

Selles lõigus kajastuvad nii teadmised naerukajakate elupaigavalikutest, pesitustavadeist ja pesaehituseks kasutatavast materjalist kaugemalgi kui pelgalt oma „linnuriigis” kui ka pikaajaliste, mitu aastat kestnud tähelepanelike kohapealsete vaatluste tulemused: linnud on õppinud oma käitumist optimeerima, selle tõestuseks on nende pesade muutumine pikemat aega ühes kindlas paigas pesitsedes. Linnud „kodustavad” oma pesitsuspaika, kuid ka vastupidi: paik suunab linde oma käitumist kohandama.

Rosen (2008: 25) osutab, et Lindbergh kirjeldab oma raamatus loodust valdavalt kodu ja kodunduse metafooride abil. Ta otsib rannast turvatunnet, pöördub endasse, kuid tema abikaasa- ja emakohustused ei lase tal kauaks jääda seda seisundit otsima. Ka Alma Toomi linnukirjeldustes leiame rohkesti tähelepanekuid pesitsemise, lindude paarisuhete dünaamika ja lõimetishooldega seotud ülesannete jaotumise kohta. Ühest küljest on see loomulik, sest lindude vaatlemine toimus Vaigastel just nende pesitsusajal. Teisalt võime küsida, kui palju kajastus selles Alma Toomi enda vaateid paarisuhtele ja emadusele.²²

Kevadiste Vaigaste kirjelduses (lk 21–23) räägitakse peamiselt paarikaupa saabuvatest merelindudest, kelle peamine mure on leida sobiv pesitsuspaik. „Siit ja sealt, igast küljest tuleb neid hoolsaid linnuemasid, meeled ärevil pesa pärast” (lk 23). Vaid hahad saabuvad kogukondlikult, väikeste emaslindude parvedena ühe või kahe valgekirju isa saatel. Hahkade elukorraldusest on ka pikemalt juttu. Toom kirjutab, et hahad ei tuleks merelt meelsasti üldse maale, kuid selleks meeltab neid ainult „pesa ja igatsus suure karja mustade udusulgsete poegadega sealt peatselt jällegi merre sukelduda” (lk 53). Hallpruuni sulekuuega emashahku iseloomustab Toom hoolsate, töökate ja kohusetruudena. Emahahk haudub mune üksinda ning saab pesalt lahkuda ainult lühikeseks ajaks mune udusulgedega kinni kattes, et need kajakatele silma ei hakkaks. Ka väljahautud lastekarjaga tegutseb emahahk üksipäini: peab nad viima pesast vette, valvama nende teekonna hädaohutust, „valmis kõik ettejuhtuvad õnnetused oma laia koguga vastu võtma” (lk 57), kandma neid oma seljal, kui pisikesed ujumisest väsivad, ja tormilainete eest tagasi rannale toimetama. Õigupoolest ei

²² Tema enda kogemustest on meil teada, et pärast 13 aastat kestnud lastetut kooselu on 1936. aastal Toomide perre tulnud pisike Vaike-Mai (ka Vaika-Mai), kelle sündides oli Alma Toom 33-aastane, mis oli tollal esmasünnitaja jaoks juba suhteliselt kõrge vanus. Väga kõhna ja peene kondiga Alma 1935. ja 1936. aastast pärinevatel fotodel silmaga nähtavaid märke lapseootusest ei ole, nagu ei ole meil mingeid kirjalikke teateid ka tema tervise kohta enne selle halvenemist asumisel olles 1941.–1942. aasta talvel, millest alates viibis ta suurema osa ajast tiisikusega haiglas, kuni suri.

tegutse emahahad siiski sageli üksi, vaid moodustavad mitme pesakonna poegadest ja emadest „lastehoided”, kus mitu emashahka koos ühiselt „kõik suurima hoolega poegadekasvatusele anduvad. [...] Isahahad ei tea sest kõigest midagi. Nad ei tunnusta elu muresid ega kohustusi, on sealjuures ka veel väga arad,” kirjutab Toom. (Lk 58) Hahkade pesitsuse kirjelduses näeme peegeldumas üksikemaduse suurt koormat ja vastutust, aga ka emadevahelist solidaarsust ja vastastikust abistamist. Isashahkadele peale nende ilusa sulekuue mainimise tunnustussõnu osaks ei lange.

Emas- ja isaslindude käitumist võrreldakse – emaslindude kasuks – ka tõmmu-vaeraste puhul, kes erinevalt hahkadest askeldavad alati paarikaupa, kusjuures emaslind juhendab oma käitumisega isast: „Kui läheneb paat või juhtub midagi muud, mis nende rahu rikub, ootab isa peaaegu alati, kuidas ema sellesse suhtub – kas sulpsatab vette, ujub kaugemale või tõuseb paterdades veest lendu – sama teeb siis ka tema” (lk 59). Pesal istudes on isaslind kogu aeg lähedal, kuid emaslinnud muutuvad pikast pesal istumisest „närvlikuks” ning „kaasade õrnustele vastatakse nüüd väga kurjalt”. Pärast ühist suplust, toitumist ja õhtust koosviibimist kaljupanga serval läheb meel teineteise vastu taas lahkemaks (lk 61–62).

Tiirude pesitsusharjumustest kõneldes tõstetakse esile, et mõlemad vanemad võtavad lõimetishooldest võrdsel määral osa:

Oma perekonnaelus on tiirud eeskujulikud. Haudumisest võtavad osa mõlemad, kuna teine pesalistuja kutse peale kohale ilmub. Samuti hoolitsevad poegade toitmise ja kasvatamise eest nii ema kui isa, nii et raske on otsustada, kumb neist vahel ettevaatamatuses ja helduses tibatillukesele pojakesele tihti nii suure kala kurku topib, et sel kõigele kugistamisele vaatamata haraline kalasaba veel tükk aega nokast välja ulatub. (Lk 51–52)

Koomilisi seiku märkab kirjaniku pilk teistegi linnuliikide puhul. Näiteks kivi-rullijat iseloomustatakse järgmiselt: „Vahel istub ta kivil ja näib kui kurvameelne tädike suurtes prillides ja valges tanus, kes tõsiselt ilmaelu üle mõtiskleb” (lk 70). Esmamuljet täpsustatakse aga sellega, et tegelikult ei ole kurvameelsus üldse selle linnu iseloomujooni, vaid pigem on tegemist rõõmsameelse ja kärke askeldajaga, „kes palju lendab ja häälitseb”. Toom kirjeldab emaslindu, mis klassikaliste linnu-määrajatega võrreldes on pigem ebatüüpiline, kuna isaslinnud on enamasti silmatorkavama sulestiku ja kõvema territooriumihüüuga. Kuna aga Alma Toom jälgib pesitsevaid linde, on selge, et enamasti on kõne all just emaslindude käitumine. Ka meriski puhul on iseloomustatud vaikumisi just emaslindu – seda võime järeldada pesa tegemise ja poegadele pessa toidu viimise kirjeldustest. Linnu käitumist ja iseloomu näitlikustavad pikalt-laialt üles märgitud vaatlused tema tegevusest ussikeste maa seest välja uuristamisel, mis on tsiteerimiseks liiga mahukad, sestap toogem siin ainult meriskile pühendatud lõigu algus ja lõpp: „Iseloomult on see meie tüüpiline rannalind väga lõbus ja suur askeldaja, kel kogu aeg näib olevat mingi rutt ja midagi mõttes, millega teisi üllatada. Oma tulekuga teiste hulka sünnitab ta tihti nalja. [...] Muidu on ta vaikne, rahulik ja süütu lind, kes oma südametunnistuse kõigist ilmapahedest arvab puhta olevat.” (Lk 68–69)

Kuid linnuemad võivad olla mitte ainult hoolitsevad ja lõbusad, vaid ka võitluslikud. Üheks näiteks sellest on leheküljel 46 leiduv foto „lahinguvalmis” naerukajakakaemast, mille kõrval on pildid tema pesast ja kajakast poegadega. Kui kajakaemade puhul on agressiivne käitumine liigiomase kuvandi tõttu ootuspärane, siis partlaste puhul mitte eriti. Toom kirjutab merikajakakaema ja tõmmuvaeraema võitlusest, kus merikajakas tungib poegi merre viiva tõmmuvaera pesakonna kallale ja nopib sealt ühe poja teise järel, vaatamata vaera emaslinnu katsetele poegi sukelduma või põgenema juhatada: „Juba laskus kajakas kuuenda poja järele. Siis kargas ahastav vaeraema ise vastu hävitavale surmale. Nagu takjas kiindus ta oma laia noka ja lestjalgadega röövli sulestikku, rippudes kogu oma raskusega ta küljes. See mõjus. Vaeraema hulljulgus lõi kohkuma merikajaka. Lahti saades ei teinud ta enam katset tol korral teise poegi röövida.” (Lk 36) Selles katkendis kajastuvad taas autori isiklikud vaatlused. Täpselt on loendatud ära viidud poegade hulk; kirjeldatud seda, mil moel vaeras kajakat peletab (noka ja jalgadega), samuti tõdetud, et „tol korral” kajakas vaeraid enam kimbutama ei tulnud. Tegu on vahetu, oskusliku ja mitte põgusa vaatlusega. Nii võime järeldada, et autori linnuvaatluspraktika oli pikaajaline ja kogemuspõhine, samas ka nüansitundlik. Emaslindude elu on kirjeldatud aktiivse kaasaalamisega; paljud linde iseloomustavad pildikesed rõhutavad emaslinnu suurt koormust ja pinget. Nii Carsoni, Lindberghi kui ka Toomi kohta kehtib Roseni (2008: 25) tähelepanek, et lihtsast jalutuskäigust rannal saab nende teostes terava ühiskondliku arutelu lähtepunkt. Rannas leiduvaid liike ja suhteid vaadeldes tekivad kiiresti küsimused, kuidas toimivad ühiskondlikud protsessid inimliigi seas ning kuivõrd need on kantud vastastikkuse eetikast.

Oma põgusa naisrannikukirjanike teoste analüüsi lõpetuseks toob Rosen sisse kaks kaasaegset Ameerika looduskirjanikku, Jennifer Ackermani ja Mary Parker Bucklesi, et nende varal näidata rannikualadest kirjutavate naiste traditsiooni jätkumist. Ta osutab, et mõlemale uuema põlvkonna autorile on omane valdkondadeülese lähenemise eelistamine: rannal saavad kokku kirjandus, loodusteadused, ühiskonnateadused, filosoofia, ajalugu, keskkondlus ja religioon. Varasemast julgemalt eritlevad naised omaenese kehalisi kogemusi rannalooduses, sellega seotud füüsilist ja vaimset pingutust, vajadust kohta kuidagi omaenese mõõtmetele vastavaks piiritleda. Samas meenutagem, et ehkki meil on olemas ajaleheteade Alma Toomi viibimisest Vaigastele rajatud vaatlustelgis, ei kajastu see kogemus poole sõnagagi tema raamatus toodud linnuvaatluskirjeldustes. Naise kehalistest kogemustest sai rääkida ainult läbi lindude: kirjeldades nende tegevusi eri ilmastiku- ja keskkonnatingimustes, näidates, et on palju raskusi, mida tuleb trotsida selleks, et nende kohta teadmisi hankida – või ka selleks, et valitud pesapaigas edukalt ellu jääda.

Rosen (2008: 29) toob esile veel interdistsiplinaarsuse, inimeste- ja erialadevahelise koostöö vajalikkuse ja selle ilmnemise naiste kirjutatud looduskirjanduses. Bucklesi kohta märgib ta, et lisaks omaenese kogemustele ja teadmistele on ta haaranud kaasa ka loodusteadlasi, linnuvaatlejaid, fotograafe ja isegi luuletajaid, et kirjeldatavat randa lugejale täpsemalt edasi anda. Sedasama on teinud ka Alma Toom. Fotod tema raamatus pärinevad arvatavasti baltisakslasest fotograafi, koduloolase ja loodusteadlase Herbert Ecke pärandist, illustratsioonina kasutatud maal vennalt – sedasama maali

näeme ka Herbert Ecke raamatus „Geheimnisse um die Eiderente” –, teadmised lindudest abikaasa Arturilt, Johannes Piiperilt, Hendrik Koppelilt, aga ka Ferdinand Erdmann Stollilt, kes... Aga see on juba üks teine lugu.

Kui korraks veel pöörduda tagasi teadusliku teadmise küsimuse juurde, millega tegeles juba Rachel Carson oma mererannaraamatule sobilikku lähenemisviisi otsides, tuleb nentida, et ühest küljest on parasjagu kasutusel oleva teadusliku diskursuse järgimine vajalik naisterahva kirja pandud vaatluste ja mõtiskluste legitimeerimiseks, teisalt aga ei saa ainult rangelt ühe distsipliini raames püsiva teaduslikkusega piirduda, kui on eesmärk viia oma sõnum laiema lugejate ringini. Kui Lindbergh sõuab oma raamatuga pigem spirituaalsuse suunas, siis Carson näitab teed ökofeministliku aktivismi poole (Rosen 2008: 27). Millises suunas läheb Toom? Nagu retseptisioonist nägime, ei olnud ühelgi arvustajal otseselt pretensioone tema linnuteadusliku kompetentsi osas. Küll aga on ta lindude elu lugejatele lähendamise eesmärgil rõhutanud nende perekonnaelu eri vormides, aga ka emaslindude vahel valitsevat solidaarsust ning nende raskeid ülesandeid seoses poegade kasvatamisega, mis on sarnased liigile vaatamata. Alma Toomi raamat ärgitab lugejaid kahtlemata edasisele linnukaitsele või siis vähemalt olemasolevate kaitsealade toetamisele, kuuludes seega rohkem Carsoni liini.

Kokkuvõtteks

Rosen (2008: 30) kirjutab: „Koht ei saa ennast ise väljendada, vaid peab ootama, kuni ta inspireerib kedagi end põhjalikult tundma õppima, sellest hoolima kui oma kodust, ja siis selle paiga olemasolevaks kirjutama.” Alma Toomil õnnestus Vilsandi nii inimeste eluaseme kui ka linnuriigina elavaks kirjutada ning isegi vahepealne vägivaldne katkestus ei suutnud tema kirjutatud täielikult kustutada.

Ehkki tegu on vähetuntud autoriga, on tema panus eesti looduskirjanduse arengusse märkimisväärne mitte ainult seetõttu, et ta oli esimene naisterahvas, kes oma vaatlused looduskirjandusliku raamatuna avaldas. Alma Toomi kujunemine looduskirjanduse autoriks oli tingitud tema isiklikus elus ette tulnud valikutest, milleks olid kooliõpetajana tööle asumine Vilsandis ja abiellumine sealse tuletorni ülevaataja ning looduskaitseaktivisti Artur Toomiga. Kõigi selle sammuga kaasnenud kogukondlike, administratiivsete ja perenaisekohuste kõrval leidis ta võimalusi linnuvaatluseks ning oma tähelepanekute kirja panemiseks. Alma Toomi raamat „Vilsandi linnuriik” ilmus 1932. aastal kirjastuse Loodus väljaandel ning toonaste loodusteaduse korüfeede (Johannes Piiperi, Johannes Käisi, Henrik Koppeli jt) heakskiidul. Lisaks kodumaisele lugejamenule äratas see tähelepanu ka Saksamaal. 1941. aastal represseeriti nii Toomide kui ka Õispuude perekonnad, Siberis asumisel raskesti haigestunud Alma Toomi surmaaaja ja -koha kohta täpsed andmed puuduvad.

Artikli esimene osa koondab vähesed teadaolevad andmed Alma Toomi elukäigu ja pärinemise kohta ning kaardistab tema tutvusringkonda ja toetajate võrgustikku „Vilsandi linnuriigi” kirjutamise ajal. Võime arvata, et see oli üpris kõrgetasemeline.

Raamatu vahetu ilmutamisjärgne retseptatsioon oli üldiselt väga positiivne, kuid pärast sõda ei olnud selle raamatu mainimine, lugemine või isegi omamine enam soovitatav. Ülevaatest nähtub, kui tähtis on toetava ja edasiviiva mõttekaaslaste võrgustiku olemasolu naiskirjaniku loomingu tunnustamisel. Ka see kadus muutunud poliitilistes oludes. Nüüd on aeg see taasavastada ja vahest ka pisut teistlaadi konteksti paigutada.

Kui lugeda „Vilsandi linnuriigi” raamatut ökofeministlikult, küsides seal esitatud linnuetüüdide soolistatuse ja sõnumi järele, näeme, et Alma Toomi kirjeldused keskenduvad peamiselt just emaslindudele. See on ühest küljest loomulik, kuna Vaigastel saab linde vaadelda nende pesitsemisajal, mil emaslinnud on aktiivsemad ja ühtlasi ka rohkem inimeste vaateväljas. Toomi kommentaarid lindude paari-käitumise kohta näitavad aga selgesti tema poolehoidu vastutuse võrdsele jagamisele, mida võib metafoorselt üle kanda ka inimsuhetele. Väga tähtsal kohal on tema linnukirjeldustes kodu ja kodutunde motiiv: pikalt rändelt tagasipöördumine kodupaika rõõmustab nii linde kui ka inimesi. Võrreldes Toomi kirjutatud pisut hilisemate (1955) Ameerika naislooduskirjanike Rachel Carsoni ja Anne Morrow Lindberghi töödega näeme, et neil on mitmeid kokkupuutepunkte nii küsimusepüstituse, keskkonnaga suhestumise viiside kui ka metafoorikasutuse osas. See, et Eesti looduskirjandus on hästi võrreldav muu maailma vastavate suundadega, annab kindlust edasiste kõrvutuste tegemiseks ka teiste siinsete autorite loomingu asetamisel rahvusvahelisse konteksti. Kirjutamist ootab veel hulk käsitlusi naissoost looduseuurijatest, kes ühiskondlikke eelarvamusi trotsides on oma kirjutiste ja tööga vahendanud ja lähendanud avalikkusele loodust naisevaatenurga kaudu.

Artikli kirjutamist on toetanud Eesti Teadusagentuuri rühmagrant PRG908 „Eesti keskkonnaliikumine 20. sajandil: ideoloogia, diskursid, praktikad”.

ARHIIVIALLIKAD

Eesti Kirjandusmuuseumi (EKM) Eesti Kultuuriloolise Arhiivi (EKLA) fotokogu

f 106 – Anna Haava

SA Eesti Kunstimuuseum (EKM)

Eesti Rahva Muuseum

G.R. 559 – Mälestuskogu Vilsandi. Linda Toomingas-Vanaausi koostatud käsikirjalised mälestused

SA Saaremaa Muuseum (SM)

F – fotokogu

SM _ 10661:10 Ark – Paavo Jüri Õispuu. Leo Õispuu koostatud käsikirjaline elulugu.
<https://opendata.muis.ee/object/1358315>

VEEBIVARAD

Linnuralli Estonian Open 2023 tulemused. <https://www.estbirding.ee/uudised/linnuralli-estonian-open-2023-tulemused>

Eesti muuseumide veebivärv MUIS. <https://www.muis.ee>

KIRJANDUS

- Allik, Helgi (koost) 2003.** Saarlaste kirjarahvast. Kuressaare: H. Allik.
- Alshiiiris huvi Vilsandi vastu 1929.** – Saaremaa 30. I, lk 1. <https://dea.digar.ee/page/saaremaa/1929/01/30/1>
- Annist, August; Roos, Jaan; Käis, Johannes 1940.** Eesti populaarteaduslik kirjandus. Kuidas see on arenenud ja mida pakub see praegu. (Elav teadus 101/102. Eesti Kirjanduse Seltsi populaarteaduslik seeria 5/6.) Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
- Annus, Age 2010.** Kirjastus „Loodus” trükiste bibliograafia. Lõputöö. Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia infohariduse osakond.
- Buell, Lawrence 1995.** The Environmental Imagination: Thoreau, Nature Writing, and the Formation of American Culture. Cambridge–London: The Belknap Press.
- Carson, Rachel 1955.** The Edge of the Sea. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Cook, Barbara J. (toim) 2008.** Women Writing Nature: A Feminist View. Lanham: Lexington Books.
- Ecke, Herbert 1935.** Geheimnisse um die Eiderente. Berlin–Fridenau: Verlag für Wissenschaft und Leben.
- EE = Eesti Entsüklopeedia.** 14. kd. Eesti elulood. Peatoim Ülo Kaevats. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2000.
- Eg 1932.** Vilsandi linnuriik. Tükike meie omapärasemat loodust. – Vaba Maa 25. IX, lk 8. <https://dea.digar.ee/page/wabamaa/1932/09/25/8>
- Eilart, Jaan 1976.** Inimene, ökosüsteem ja kultuur. Peatükke looduskaitsest Eestis. Tallinn: Perioodika.
- Eilart, Jaan 2016.** Henrik Koppel ja loodusteadus. – J. Eilart, Öitse ja haljenda. (Eesti mõttelugu 129.) Koost Andres Tõnisson, Taavi Pae. Tartu: Ilmamaa, lk 176–182.
- Fakt [Voldemar Kures] 1958.** Vana Eesti variseb. – Stockholms-Tidningen Eestlastele 30. III. <https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=is&oid=stockholmstid19580330&type=staticpdf>
- Hein, Karl 2022.** Eesti loomakaitseliikumine sõdadevahelisel perioodil. Erich Kattenbergi tegevus. – Methis. Studia humaniora Estonica, nr 30, lk 47–67. <https://doi.org/10.7592/methis.v24i30.22106>
- Jones, Dorothy 2007.** A Kingdom and a place of exile. Women writers and the world of nature. – D. Jones, A Kingdom and a Place of Exile. Postcolonial Women Writers. Sydney: Halstead Press, lk 12–25.
- Jüssi, Fred 1966.** Kajakad kutsuvad. Saaremaa, Vilsandi ja Vaika saarte linnuriigist ja loodusest. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kaitseliit 1925.** – Saaremaa 28. XI, lk 2. <https://dea.digar.ee/page/saaremaa/1925/11/28/2>
- Kaljulaid, Theodor 1937.** Matk Saaremaale ja Vilsandi linnuriiki. Tallinn: Saartelaste koondis Tallinnas.
- Kohalikus Eesti ühisgümnaasiumis 1922.** – Meie Maa 10. VI, lk 1. <https://dea.digar.ee/page/meiemaaw/1922/06/10/1>
- Kolm putkast Vaika saartel. Kasutatakse lindude vaatlemiseks 1932.** – Meie Maa 5. V, lk 1. <https://dea.digar.ee/page/meiemaaw/1932/05/05/1>
- Kruus, Oskar 1980.** Vilsandi ja eesti kirjandus. – Eesti Loodus, nr 5, lk 325–332.
- Kruus, Oskar (koost) 1995.** Eesti kirjarahva leksikon. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kumari, Eerik 1963.** Kuidas vaadelda linde. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Käis, Johannes 1932.** Eessõna. – Alma Thom, Vilsandi linnuriik. Tartu: Loodus, lk 3–4.
- Linna, Ari (koost) 2010.** Bongauksen hurma: lintuharrastuskirjoituksia. Turku: Sammakko.

- Linnu elu piltides 1930.** – Meie Maa 5. VI, lk 1. <https://dea.digar.ee/page/meiemaaw/1930/06/05/1>
- Lott, Mare 1978.** Raamat kodanlikus Eestis (1918–1940). – Eesti raamat 1525–1975. Ajalooline ülevaade. Toim Juhan Peegel. Tallinn: Valgus, lk 164–219.
- Lummaa, Karoliina 2010.** Poliitiline siivekäs. Lintujen konkreettisuus suomalaisessa 1970-luvun ympäristörunoudessa. (Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 102.) Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Läänekaare tuul riivab Vilsandit 2014.** – Loodushoiu sajand. Eesti looduskaitse 1910–2010. Koost Andres Tõnisson. Tallinn: Oomen, lk 11–13, 18–19.
- Maran, Timo; Tüür, Kadri 2017.** From birds and trees to texts: an ecosemiotic look at Estonian nature writing. – A Global History of Literature and the Environment. Toim John Parham, Louise Westling. Cambridge: Cambridge University Press, lk 286–300. <https://doi.org/10.1017/CBO9781316212578.020>
- Matkaja 1923.** Lümmadast. – Saaremaa 4. VIII, lk 2. <https://dea.digar.ee/page/saaremaa/1923/08/04/2>
- Meigas, Julius Ernst 1934.** Saare kirjanike ja tegelaste album. Kuresaar: Vesse.
- Morton, Timothy 2005.** Environmentalism. – Romanticism: an Oxford guide. Toim Nicholas Roe. Oxford: Oxford University Press, lk 696–707.
- Olev-Miller, Alma 1938.** Meie saared. Kodutütre matkaraamat II. Tartu: Kodutütarde Keskjuhatuse kirjastus.
- Pao, Bruno (koost) 2001.** Artur Toom – Vilsandi linnukuningas. Kuressaare: Saaremaa Meresekultuuri Selts.
- Piiper, Johannes 1932.** Alma Thom. Vilsandi linnuriik. – Postimees 29. IX, lk 4. <https://dea.digar.ee/article/postimeesew/1932/09/29/49>
- Piiper, Johannes 1975.** Pilte ja hääli Eesti loodusest. Tallinn: Eesti Raamat.
- Plath, Ulrike; Talivee, Elle-Mari; Tüür, Kadri; Annist, Aet 2022.** Loodusmõttest aktivismini: saateks keskkondluse erinumbrile. – Methis. Studia humaniora Estonica, nr 30, lk 5–26. <https://doi.org/10.7592/methis.v24i30.22100>
- Raamat lindude elust 1932.** – Meie Maa 5. V, lk 3. <https://dea.digar.ee/page/meiemaaw/1932/05/05/3>
- Rosen, Susan A. C. 2008.** Littoral women writing from the margins. – Women Writing Nature. A Feminist View. Toim Barbara J. Cook. Lanham: Lexington Books, lk 21–31.
- Saarem. Eesti Segagümnaasiumi lõpetajad 1920.** – Meie Maa 16. VI, lk 1. <https://dea.digar.ee/page/meiemaaw/1920/06/16/1>
- Salakaubavedajad-sõjaväelased sõja ringkonna kohtu ees 1920.** – Sakala 21. IV, lk 9. <https://dea.digar.ee/article/sakalaew/1920/04/21/9>
- Seene, Andres 2010.** Vabariigi sõjakooli asutamine ja selle esimese, Vabadussõja-aegse lennu lõpetajad. – KVÜÕA toimetised, nr 13, lk 123–166.
- Slovic, Scott 1996.** Nature writing and environmental psychology: the interiority of outdoor experience. – The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology. Toim Cheryll Glotfelty, Harold Fromm. Athens–London: University of Georgia Press, lk 351–370.
- Sügisloengute nädala ettevalmistused Tartu üliõpilaskonnas 1928.** – Eesti Kirik 10. V, lk 146–148. <https://dea.digar.ee/article/eestikirikeelk/1928/05/10/5>
- Zedtwitz, Franz Xaver Graf 1933.** Vogelkinder der Waikariffe. Berlin: Scherl.
- Talivee, Elle-Mari 2023.** Naised uurisid lilli, liblikaid ja linde. – Vikerkäär, nr 6, lk 58–70.
- Talvi, Tõnu 2014.** Riia looduseuurijad, Artur Toom ja Vaikad. – Loodushoiu sajand. Eesti looduskaitse 1910–2010. Koost Andres Tõnisson. Tallinn: Oomen, lk 19–23.

- Thom, Alma 1932.** Vilsandi linnuriik. Tartu: Loodus. <https://dspace.ut.ee/handle/10062/87739>
- Toimetusele saadetud kirjandus 1932.** – Postimees 14. VI, lk 5. <https://dea.digar.ee/article/postimeesew/1932/06/14/52>
- Toom, Artur [A. T.] 1939.** Millal ja kuidas külastada Vilsandit. – Uus Eesti 31. V, lk 5. <https://dea.digar.ee/article/uuseesti/1939/05/31/55>
- Toomingas-Vanaaus, Linda 1996.** Mälestuskogu Vilsandi. Stockholm.
- Tüür, Kadri 2004a.** Alma Toom, looduskirjanik Vilsandilt. – Eesti Loodus, nr 6, lk 22–25.
- Tüür, Kadri 2004b.** Nature writing and intersemiosis. – Intertextuality and Intersemiosis. Toim Marina Grishakova, Markku Lehtimäki. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 151–167.
- Tüür, Kadri 2017.** Semiotics of Nature Representations: On the Example of Nature Writing. (Dissertationes semioticae Universitatis Tartuensis 25.) Tartu: University of Tartu Press. <https://dspace.ut.ee/handle/10062/56524>
- Veroman, Heinrich 1979.** Vilsandi linnuriik. – Pärnu Kommunist 21. VII, lk 4. <https://dea.digar.ee/article/parnukommunist/1979/07/21/15.1>
- Vilberg, Gustav 1933.** Toom, Alma. Vilsandi linnuriik. – Loodusevaatleja, nr 2, lk 55–56. <https://www.digar.ee/viewer/et/nlib-digar:403117/344718/page/26>
- Vinkel, Aarne; Kalda, Maie 2002.** Kirjandus. – Saaremaa. Loodus, aeg, inimene. Toim Heino Kään, Heino Mardiste, Riia Nelis, Olavi Pesti. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk 219–239.
- Voore, Villem 1961.** Mälestusi Vaika looduskaitseala algpäevilt. – Looduskaitse bulletään nr 2. 60 aastat looduskaitset Eestis. Toim Erik Kumari. Tartu: ENSV TA Looduskaitse komisjon, lk 18–23.
- Öhman, Meri 2010.** Rippijuhluvieras Siperiasta. – Bongauksen hurma: lintuharrastuskirjotuksia. Toim Ari Linna. Turku: Sannakko, lk 42–45.
- Yes 1932.** Vilsandi linnuriigis. – Lääne Elu 2. VIII, lk 2. <https://dea.digar.ee/page/laaneeeluew/1932/08/20/2>

Kadri Tüür (snd 1975), PhD, Tallinna Ülikooli teadur (Narva mnt 25, 10120 Tallinn), tyyr@tlu.ee

A woman writing about birds: An ecofeminist excursion into Estonian nature writing

Keywords: nature writing, woman writer, Alma Toom, ecofeminism, ornithology

This article discusses the first book of Estonian nature writing authored by a woman: “Vilsandi Bird Kingdom” (*Vilsandi linnuriik*) by Alma Toom, published in Tartu by the publishing house Loodus in 1932.

Alma Toom, also spelled Thom (1903–1944 or 1945), was a schoolteacher on the small island of Vilsandi and the spouse of the overseer of the Vilsandi bird protection area, Artur Toom. Her sole published book, “Vilsandi Bird Kingdom”, was based on her husband’s oral stories narrated to the visitors of the bird islands and her own personal observations of nesting waterfowl on Vaika islands in the westernmost part of Estonian coastal waters. The publication of the book was supported by outstanding

Estonian naturalists working at the University of Tartu's Kuusnõmme biology station near Vilsandi at the time – Johannes Piiper, Johannes Käis, Henrik Koppel.

The book provides an overview of the cultural and natural history of the inhabitants of Vilsandi and the surrounding islands, with an emphasis on several species of waterfowl and observations of their behaviour. It is one of the finest pieces of Estonian nature writing from the first half of the 20th century, and the only one written by a woman author from that period. During World War II, Alma Toom was deported to Nagorsk, Kirov oblast, Russia. The exact place and time of her death remain unknown.

The article re-reads her text within the ecofeminist framework, drawing parallels with Susan A. Rosen's discussion of Rachel Carson's and Anne Morrow Lindbergh's books on coastal nature, which can also cast a new light onto Toom's depictions of coastal habitats and ornithological observations from the pre-war Vilsandi.

Kadri Tüür (b. 1975), PhD, Tallinn University, Researcher (Narva mnt 25, 10120 Tallinn),
tyyr@tlu.ee